

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ

На правах рукопису

УДК:

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВИКЛАДАННІ
ГЕОГРАФІЇ ДЛЯ УЧНІВ СЕРЕДНІХ КЛАСІВ

Галузь знань	01-Освіта/ Педагогіка
Спеціальність	014.07 Середня освіта (Географія)
Освітня програма	Географія

Кваліфікаційна робота бакалавра
здобувача освіти II курсу
освітнього рівня магістр
Кухар Ксенії Іванівни

Науковий керівник:
к. геогр. н., доцент
Гринюк Олег Юрійович

КИЇВ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ 1. ЕКСКУРСІЇ ЯК МЕТОД НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ.....	5
1.1. Психолого-педагогічні основи застосування екскурсій у навчальному процесі.....	5
1.2. Види екскурсій у географічній освіті та їх характеристика.....	9
1.3. Світовий та український досвід використання екскурсій у викладанні географії.....	14
<i>Висновки до Розділу 1.....</i>	<i>18</i>
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЯКІСТЬ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ	20
2.1. Компетентнісний підхід у географічній освіті та роль екскурсій.....	20
2.2. Вплив екскурсій на мотивацію та пізнавальну активність учнів.....	26
2.3. Порівняння результатів навчальних досягнень учнів, які брали участь в екскурсіях, і тих, хто навчався лише за підручником.....	32
<i>Висновки до Розділу 2.....</i>	<i>38</i>
РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА ЕКСКУРСІЇ «ЗЕЛЕНЕ СЕРЦЕ ЛУЦЬКА» ДЛЯ УЧНІВ 6 КЛАСУ.....	42
3.1. Обґрунтування теми та мети екскурсії «Зелене серце Луцька».....	42
3.2. План та методика проведення екскурсії «Зелене серце Луцька».....	46
3.3. Аналіз отриманих результатів та підсумки екскурсії «Зелене серце Луцька».....	52
<i>Висновки до Розділу 3.....</i>	<i>57</i>
ВИСНОВКИ.....	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	63
ДОДАТКИ.....	68

ВСТУП

У сучасній системі шкільної географічної освіти дедалі більшої значущості набувають активні методи навчання, серед яких особливе місце посідає екскурсійна діяльність. В умовах динамічних змін навколишнього середовища, урбанізації, глобальних викликів, пов'язаних зі зміною клімату, дефіцитом ресурсів і деградацією природних ландшафтів, виникає нагальна потреба формувати в учнів не лише теоретичні знання про географічні об'єкти і процеси, а й практичне, емоційне, ціннісне ставлення до навколишнього простору. Саме екскурсії як форма навчання дозволяють досягати цієї мети шляхом безпосереднього занурення в реальне середовище, формування географічного мислення, уміння спостерігати, аналізувати, співвідносити просторові явища та робити висновки.

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою оновлення методів навчання географії в середній школі у відповідності до компетентнісного підходу, передбаченого реформою «Нова українська школа». Водночас на практиці екскурсії як метод часто залишаються другорядними, недостатньо використовуються або мають епізодичний характер. Підвищення ефективності географічної освіти вимагає системного впровадження екскурсійної діяльності, адаптованої до вікових особливостей учнів середньої ланки, з чітко визначеними педагогічними цілями, логікою проведення та подальшим рефлексивним аналізом результатів.

Метою кваліфікаційної роботи є теоретичне обґрунтування та практичне дослідження ефективності екскурсійної діяльності як методу навчання географії для учнів середніх класів на прикладі авторської розробки екскурсії «Зелене серце Луцька».

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішити такі *завдання*:

1. вивчити психолого-педагогічні засади використання екскурсій у навчальному процесі середньої школи;

2. описати види екскурсій у шкільній географії та охарактеризувати їх дидактичні можливості;
3. проаналізувати український та зарубіжний досвід організації екскурсійної діяльності;
4. з'ясувати роль екскурсій у формуванні ключових та предметних компетентностей учнів;
5. встановити вплив екскурсій на мотивацію до вивчення географії, активність та рівень засвоєння знань учнями середньої школи;
6. здійснити порівняльний аналіз результатів навчальних досягнень учнів, які брали участь в екскурсіях, і тих, які навчались лише за підручником;
7. розробити й апробувати екскурсійний маршрут «Зелене серце Луцька» для учнів 6 класу;
8. здійснити аналіз результатів реалізації цього маршруту.

Об'єктом дослідження є процес навчання географії у середніх класах загальноосвітньої школи. **Предметом дослідження** є екскурсійна діяльність як форма активного навчання, її вплив на якість засвоєння знань, розвиток компетентностей та мотивації учнів.

Методологічною основою дослідження стали праці з теорії навчання географії (О. Г. Сухомлинська, С. Г. Кобернік, В. М. Бойко), методики проведення навчальних екскурсій (В. Ю. Пестушко, І. І. Довгань), педагогічної психології (Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн) та компетентнісного підходу в освіті (Т. М. Ковальова, О. І. Пометун). У процесі роботи використано загальнонаукові методи дослідження: аналіз і синтез наукових джерел, порівняння, узагальнення, систематизація, педагогічне спостереження, анкетування, тестування та аналіз результатів навчальної діяльності учнів.

Кваліфікаційна робота складається з трьох розділів, вступу, висновків, списку використаних джерел (40 позицій), а також додатків, які містять зразки завдань, картки об'єктів, контрольні роботи та документацію екскурсовода. Роботу викладено на 67 сторінках друкованого тексту, містить 4 таблиці та 3

рисунки. Структура дослідження відображає логіку послідовного розгляду теоретичних, аналітичних і прикладних аспектів теми.

РОЗДІЛ 1. ЕКСКУРСІЇ ЯК МЕТОД НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

1.1. Психолого-педагогічні основи застосування екскурсій у навчальному процесі

Останнім часом система освіти в Україні переживає активні зміни та реформування. За останні 10-15 років ці трансформації стали помітними та суттєвими. Однією з ключових новацій є впровадження компетентнісного підходу в освітній процес. Згідно з цим підходом, головним завданням школи є не тільки надання теоретичних знань, а й розвиток у учнів здатностей, умінь і навичок, які вони зможуть застосовувати в реальних життєвих ситуаціях, що забезпечує важливу взаємозв'язок між освітою та реальним життям учнів [5].

Географія є однією з основних навчальних дисциплін у шкільній програмі, що реалізує природознавчий напрямок освіти. Сучасні дискусії зосереджені на можливостях удосконалення викладання цього предмета та підвищення ефективності навчального процесу. Одним із запропонованих шляхів досягнення цієї мети є використання краєзнавчого підходу, який забезпечує зв'язок між шкільною освітою та реальними життєвими ситуаціями. Для реалізації цього принципу використовуються різноманітні методи та форми навчальної діяльності, серед яких навчальна екскурсія займає одне з найбільш важливих місць [8].

Екскурсії не є новим елементом у навчальному процесі, вони використовувалися ще в давні часи. В історії української педагогіки та дидактики вже накопичено значну кількість теоретичних і методичних матеріалів, що стосуються їхнього використання. Однак у контексті сучасних інтерактивних і інформаційно-комунікаційних технологій роль екскурсій трохи знижується. Особливо важливими вони є для викладання географії, оскільки на реальних, «живих» прикладах учні можуть спостерігати природні, соціально-економічні

об'єкти, явища та процеси, а не лише їхні ілюстрації чи моделі. Екскурсії дозволяють урізноманітнити навчальний процес, подарувати нові враження та забезпечити матеріал для подальших досліджень. Вони також надають педагогам можливість проявити творчий підхід до навчання, мотивувати учнів, розвивати їх дослідницькі здібності та компетентність. З огляду на це, важливо детально дослідити всі аспекти організації екскурсій у контексті вивчення шкільних курсів географії, що підкреслює актуальність цієї проблеми [40].

Термін «екскурсія» походить від латинського слова «*excurro*», що означає «вибігаю». Це слово втілює одну з основних характеристик екскурсії – виведення учнів за межі класної кімнати, безпосередньо до об'єкта, який вивчається. Щодо суті шкільних навчальних екскурсій, то в різні періоди їхнього розвитку існували різні підходи та трактування цього поняття. Одні дослідники розглядають екскурсії як метод навчання, інші – як метод і форму або лише як форму. Спочатку екскурсії в школах проводились періодично, доповнюючи традиційні уроки за межами класних приміщень. З часом, з розвитком методики екскурсійної роботи, були виокремлені окремі методи й прийоми проведення екскурсій, такі як пояснення екскурсовода, демонстрація, спостереження, фіксування вражень, вправи тощо [10].

Сучасні курси шкільної географії значною мірою ґрунтуються на краєзнавчому принципі навчання, і однією з найефективніших форм роботи в цьому напрямку є екскурсія – це специфічна форма навчальної діяльності, яка передбачає безпосереднє відвідування об'єкта, що вивчається, і його спостереження під керівництвом вчителя. Екскурсія проводиться поза межами класу і має дослідницький характер. Хоча екскурсії використовуються в межах різних навчальних дисциплін, вони особливо важливі для географії. Під час географічних екскурсій учні мають можливість спостерігати за реальними географічними процесами та явищами. Ця форма роботи відкриває багато навчально-виховних можливостей: вона значно унаочнює навчальний процес, розвиває спостережливість, увагу та дослідницькі навички учнів, формує інтерес до предмета, позитивно впливає на емоційну сферу, сприяє професійній

орієнтації школярів, а також виховує шанобливе ставлення до природи та любов до рідного краю [11].

Зародження екскурсійної діяльності в українській освіті відбулося в другій половині XVIII – першій половині XIX століття. Саме в цей період були розроблені перші методичні рекомендації щодо організації екскурсій у природу або на виробництво. Формування системи екскурсійної роботи в Україні було тісно пов'язане з вивченням досвіду європейських педагогів, а також з працею таких видатних діячів, як К. Ушинський, Д. Семенов і О. Яната. На межі XIX – XX століття екскурсійна діяльність набрала значного поширення в освітніх установах як на західноукраїнських землях, так і на Наддніпрянщині. Проводились різноманітні екскурсії: краєзнавчі, літературно-мистецькі, природничі, історико-пізнавальні, а також паломницькі. Під час існування Української Народної Республіки держава також активно підтримувала учнівську екскурсійну діяльність, до чого була залучена і Софія Русова [21].

У 20-30-х роках екскурсії стали популярною формою навчання в школах України. Вони проводилися в рамках суспільствознавчих та краєзнавчих курсів. Найбільш поширеними були екскурсії рідним селом чи містом, а також відвідування різних виробництв. У цей період також створювалася мережа дитячих екскурсійних станцій, що сприяло розвитку цієї форми навчальної діяльності [18].

Після Другої світової війни екскурсійна робота в навчальних закладах була відновлена і охопила різноманітні напрямки, хоча основним залишалося історичне та ідеологічно-патріотичне спрямування. Працювали туристичні оздоровчі табори, дитячі екскурсійно-туристичні станції, туристичні школи, а також краєзнавчі та туристичні гуртки. Саме такі ініціативи сприяли активному залученню учнів до позакласної діяльності та розвитку їхнього інтересу до навколишнього світу [20].

В незалежній Україні екскурсійна робота школярів отримала широкі можливості для розвитку та організації. Вона регулюється відповідними

нормативними документами та включена як обов'язковий елемент до навчальних програм, що сприяє її інтеграції в освітній процес [21].

Організація шкільних екскурсій є складним і відповідальним процесом, особливо коли мова йде про далекі автобусні поїздки. У таких випадках необхідно строго дотримуватися правил безпеки, щоб уникнути можливих неприємностей та забезпечити цікаву й пізнавальну подорож. Вчитель або керівник несе велику відповідальність за життя та здоров'я учнів, тому він повинен ретельно врахувати всі аспекти підготовки екскурсії. Учні, у свою чергу, повинні дотримуватися правил поведінки, стежити за своїм здоров'ям та здоров'ям своїх товаришів, щоб забезпечити безпечне та комфортне перебування під час екскурсії [22].

Навчальні екскурсії є обов'язковою складовою шкільних курсів географії, але їх кількість залишається обмеженою. Переважно екскурсії стосуються фізичної географії. У навчальних програмах для 7-го та 10-го класів екскурсії взагалі не передбачені. Найбільше екскурсій включено в програму для 6-го класу, розроблену авторами С.Г. Кобернік, Р.Р. Коваленко, Т.Г. Гільберг, Л.М. Даценко. Проте, незважаючи на обмежену інтеграцію екскурсійної роботи в програми, вчитель має можливість самостійно ініціювати екскурсії, якщо вважатиме їх доцільними. Крім того, програми містять чимало тем для учнівських досліджень, які можна виконати в рамках екскурсії або з використанням її елементів [32].

Екскурсійна робота з географії поділяється на дві основні категорії: екскурсії з фізичної географії та екскурсії з соціально-економічної географії. Обидва типи екскурсій мають схожу структуру, але відрізняються за об'єктами спостереження, адже фізична географія зосереджена на природних процесах і явищах, а соціально-економічна географія – на людській діяльності, господарських об'єктах та соціально-економічних процесах [24].

Екскурсії з фізичної географії проводяться на природі і зазвичай включають п'ять етапів. Підготовчий етап вимагає ретельної підготовки як з боку вчителя, так і учнів. На цьому етапі збирається необхідна інформація про

екскурсійні об'єкти, планується маршрут та вирішуються організаційні питання. Польовий етап, що включає безпосередній виїзд в природу, складається з інформаційної частини (вступна бесіда) та практичної роботи. Практичні завдання для учнів включають індивідуальні та групові завдання, спостереження за об'єктами, їх опис, проведення вимірів, збір природних матеріалів для колекцій, замальовки та фотографування. На підсумковому етапі здійснюється узагальнення проведеної роботи, де вчитель роз'яснює незрозумілі моменти, застосовуються інтерактивні методи. На етапі обробки матеріалів зібрана інформація впорядковується, систематизується, а учні готують звіти, оформлюють стенди, альбоми та колекції. Останній етап – використання результатів у подальшій роботі – передбачає учнівські виступи, конференції, передачу зібраних матеріалів до краєзнавчого музею тощо [35].

Отже, екскурсії в шкільному курсі географії є важливим інструментом для формування у учнів практичних навичок та розвитку їхнього пізнавального інтересу. Вони дозволяють зв'язати теоретичні знання з реальними об'єктами та явищами, розвиваючи спостережливість, дослідницькі навички та відповідальність. Впровадження екскурсій у навчальний процес сприяє не лише глибшому засвоєнню матеріалу, але й формуванню емоційного зв'язку з природою та рідним краєм, розвитку соціально-економічних та екологічних компетентностей учнів. Хоча екскурсії залишаються обмеженими в програмах, їх значення в освітньому процесі не можна недооцінювати, і вчителі мають можливість самостійно організовувати такі заходи для покращення навчального досвіду.

1.2. Види екскурсій у географічній освіті та їх характеристика

Сучасна методика навчання географії переживає важливі трансформації, що зумовлені процесом реформування загальноосвітньої школи та адаптацією української освітньої системи до європейських стандартів. Одним із ключових

аспектів цього процесу є зміна акцентів на практичне використання знань, зокрема через впровадження нових підходів до методики викладання, таких як наочні та віртуальні екскурсії. Екскурсії стали важливим методом вивчення географії, оскільки вони дають учням змогу безпосередньо взаємодіяти з природними та культурними об'єктами, що досліджуються. Вони не лише збагачують знання учнів, а й стимулюють розвиток їхнього креативного мислення, заохочують до дослідницької діяльності та формують інтерес до географії як науки. Завдяки екскурсіям учні можуть самостійно шукати цікаві об'єкти для дослідження, виконувати завдання та підготувувати звіти, що сприяє глибшому розумінню та засвоєнню навчального матеріалу.

Для ефективного проведення навчальних екскурсій необхідна спеціальна методика, що являє собою комплекс методичних прийомів, спрямованих на підготовку, організацію та проведення екскурсій. Основною метою цієї методики є забезпечення досягнення цілей екскурсійного процесу, зокрема допомога учням побачити, почути і відчувати матеріали, які сприяють засвоєнню географічних знань. Методика екскурсійної діяльності складається з кількох взаємопов'язаних частин: розробки нових екскурсій, створення тематичних блоків, подачі екскурсійної інформації, а також післяекскурсійної роботи та закріплення здобутих знань. Вищеописані етапи допомагають забезпечити не лише організацію екскурсії, а й поглиблене засвоєння матеріалу учнями.

Класифікація екскурсій є ключовим аспектом методики їх організації і має велике значення для ефективності навчального процесу. Вона охоплює важливі питання, такі як визначення цілей і завдань нових екскурсій, розробка алгоритму їх проведення, правильний вибір маршруту, уточнення тематики та параметрів екскурсії, формування підтем і використання методичних прийомів. Також важливим є забезпечення умов для ефективної співпраці з учнями та виконання програмних завдань екскурсії, а також підведення підсумків. Найбільш розробленими є методичні прийоми екскурсійного показу та екскурсійної розповіді, які допомагають зробити екскурсію не лише пізнавальною, але й емоційно захоплюючою для учнів.

Основними ознаками навчальних екскурсій з географії є їх тривалість (від одного уроку до кількох годин), наявність екскурсантів і керівника-екскурсовода, наочність і зорове сприйняття об'єктів на місці їхнього розташування, а також переміщення за визначеним маршрутом. Екскурсії повинні бути цілеспрямованими, з чіткою географічною спрямованістю, і мати активну пізнавальну діяльність усіх учасників. Вони включають дослідження просторових закономірностей через краєзнавчий підхід, формування правильних просторово-географічних підсумків та обґрунтованих висновків. Географічні екскурсії обов'язково повинні мати такі елементи: тему, об'єкт екскурсії, час проведення та оформлення результатів. Вибір теми та об'єкта здійснюється комплексно, з урахуванням місцевих умов і практичного значення теми. Учитель повинен ретельно підібрати тему екскурсії, яка відповідатиме наявним можливостям і погоджуватиметься з місцевими умовами, адже це дозволить забезпечити максимальну ефективність навчання.

Класифікація екскурсій полягає у виділенні їх різновидів на основі різних ознак. Поділ на основні групи здійснюється з урахуванням змістових, функціональних, організаційних, методичних, просторових та інших характеристик. Такий підхід дозволяє визначити специфіку кожного типу екскурсії та вибрати найбільш відповідну форму для досягнення конкретних освітніх цілей. (табл. 1.1).

Таблиця 1.1. Класифікація навчальних екскурсій з географії [складено автором за 35]

Група екскурсій	Ознака класифікації	Характеристика	Приклад
<i>За змістом</i>	Тема екскурсії	Екскурсії поділяються залежно від предмета вивчення: фізична географія, соціально-економічна географія, краєзнавство.	Екскурсія до географічного об'єкта (гора, річка, озеро) для вивчення фізичної географії.
<i>За функцією</i>	Навчальна, виховна, дослідницька	Завдання екскурсії може бути спрямоване на засвоєння знань, розвиток дослідницьких навичок чи формування певних моральних якостей у учнів.	Навчальна екскурсія до природного парку для вивчення екосистеми; виховна – до історичних пам'яток.

За формою організації	Індивідуальні, групові	Екскурсії можуть проводитися індивідуально (один учень з вчителем) або в групах, що дозволяє залучити більше учнів та організувати різноманітні завдання.	Індивідуальна екскурсія з вчителем до музею; групова – до національного парку для досліджень.
За місцем проведення	Локальні, далекі	Локальні екскурсії проводяться в межах одного міста чи району, тоді як далекі передбачають поїздки на великі відстані для вивчення об'єктів.	Локальна екскурсія в межах міста до історичних об'єктів; далека – поїздка до природного резервату.
За методом організації	Очні, віртуальні	Очні екскурсії проводяться в реальному середовищі з відвідуванням об'єктів, віртуальні – це онлайн-екскурсії за допомогою технологій і дистанційного навчання.	Очна екскурсія в природний парк; віртуальна екскурсія до географічних об'єктів через інтернет-ресурси
За складністю	Прості, складні	Прості екскурсії охоплюють обмежену кількість об'єктів і завдань, складні включають більш глибоке дослідження та вивчення різноманітних аспектів.	Проста – екскурсія до місцевої річки; складна – поїздка до географічного об'єкта з виконанням завдань.
За тривалістю	Короткострокові, довготривалі	Короткострокові екскурсії тривають кілька годин, довготривалі можуть тривати кілька днів з проживанням.	Короткострокова екскурсія в музей природничої історії; довготривала – поїздка в екологічний центр.
За спрямованістю	Екологічні, історико-географічні, краєзнавчі	Екологічні екскурсії зосереджуються на дослідженні природи та її охорони, історико-географічні – на вивченні історичних і культурних аспектів територій.	Екологічна екскурсія в природний заповідник; історико-географічна – екскурсія до місця історичних подій.
За віком учасників	Для учнів початкових класів, середніх класів, старших класів	Екскурсії адаптовані під рівень знань учнів різних вікових груп.	Для початкових класів – екскурсія до парку; для старших класів – дослідження географічних об'єктів.

З таблиці видно, що класифікація навчальних екскурсій з географії базується на різних ознаках, що дозволяє деталізувати і організувати цей важливий елемент навчального процесу. Вибір конкретної групи екскурсій залежить від кількох факторів, таких як зміст навчання, функціональне призначення екскурсії, організаційні особливості та навіть вікові характеристики учасників [19].

Перш за все, екскурсії можна класифікувати за змістом, що включає фізичну географію, соціально-економічну географію та краєзнавство. Така класифікація дозволяє учителю визначити, які конкретні об'єкти та явища будуть вивчатися, що безпосередньо впливає на ефективність навчання. Для географії особливо важливі екскурсії до реальних об'єктів, таких як річки, озера, гори, що дають учням можливість спостерігати за природними процесами в їхньому природному середовищі [26].

Крім того, функція екскурсії також відіграє важливу роль у її класифікації. Вони можуть бути навчальними, виховними чи дослідницькими. Наприклад, екскурсія до природного парку дозволяє не лише здобути знання про екосистему, але й виховує у учнів відповідальність за природу. Виховна функція може проявлятися під час екскурсій до історичних пам'яток, де учні здобувають знання про історію своєї країни, її культуру та цінності [27].

Розподіл екскурсій за формою організації, на індивідуальні та групові, дає можливість адаптувати екскурсії під різні навчальні ситуації. Індивідуальні екскурсії можуть бути корисними для глибшого осмислення матеріалу, в той час як групові екскурсії дають змогу організувати спільну пізнавальну діяльність, що зміцнює навички командної роботи та взаємодії серед учнів [33].

Щодо місця проведення, екскурсії поділяються на локальні та далекі. Локальні екскурсії проводяться в межах одного міста чи району і зазвичай пов'язані з доступними об'єктами, в той час як далекі екскурсії дозволяють учням вивчати географічні об'єкти на великих відстанях, розширюючи їхні горизонти та даючи можливість познайомитись із новими територіями [36].

Метод організації екскурсій також має важливе значення, тому можна виділити очні та віртуальні екскурсії. Очні екскурсії проводяться безпосередньо на об'єкті, що забезпечує безпосереднє зорове сприйняття і практичне спостереження. Віртуальні екскурсії, у свою чергу, стають важливим інструментом для тих, хто не може виїхати з класу або обмежений в часі, та дозволяють учням досліджувати географічні об'єкти через цифрові технології [20].

Складність екскурсій також визначає їхню ефективність. Прості екскурсії охоплюють лише кілька об'єктів і завдань, в той час як складні екскурсії включають більш глибоке дослідження і виконання різноманітних завдань, що розвивають у учнів дослідницькі навички [13].

Тривалість екскурсій також варіюється. Короткострокові екскурсії тривають кілька годин і зазвичай мають на меті вивчення конкретного об'єкта або явища, тоді як довготривалі екскурсії можуть тривати кілька днів і включати більш комплексне дослідження з проживанням, що дає учням змогу повністю зануритись у досліджувану тему [14].

Зокрема, за спрямованістю екскурсії можуть бути екологічними, історико-географічними або краєзнавчими. Кожен з цих видів фокусується на певних аспектах географії, наприклад, екологічні екскурсії вивчають взаємодію людини з природою, історико-географічні – історичні події та їхній вплив на сучасну географію, а краєзнавчі екскурсії сприяють глибшому розумінню рідного краю [25].

Нарешті, екскурсії адаптуються під вікові особливості учнів. Для учнів початкових класів плануються екскурсії до місцевих природних об'єктів або парків, в той час як для старших класів організовуються більш складні поїздки, де учні можуть виконувати дослідницькі завдання і глибше вивчати географічні процеси.

Таким чином, класифікація екскурсій з географії дає можливість чітко розуміти, які аспекти навчання можна розвивати через кожну конкретну екскурсію, що сприяє їх ефективному використанню в освітньому процесі.

1.3. Світовий та український досвід використання екскурсій у викладанні географії

Екскурсії, як засіб навчання, мають давню історію у світовій та українській освіті. Використання екскурсій в навчальному процесі географії дозволяє не

лише розширювати знання учнів про навколишній світ, але й розвивати у них критичне мислення, практичні навички спостережень і аналізу. Однак успішність таких заходів значною мірою залежить від культурних, економічних та організаційних аспектів, які варіюються в залежності від регіону [31].

Екскурсії є важливим елементом у викладанні географії, адже вони забезпечують інтерактивний підхід до навчання, даючи учням можливість здобувати знання через безпосередній досвід. Світовий та український досвід використання екскурсій у викладанні географії надають нам різні перспективи та підходи до цього методу, що дає змогу визначити його ефективність та можливості для вдосконалення в умовах сучасної освіти.

Світовий досвід використання екскурсій у викладанні географії є досить різноманітним. У країнах Європи та Північної Америки екскурсії стали невід'ємною частиною освітнього процесу вже на початку XX століття. Вони сприяють практичному засвоєнню теоретичних знань, а також інтеграції освіти з реальним життям. Наприклад, у Великій Британії та Німеччині часто використовують екскурсії для вивчення ландшафтів, кліматичних зон, а також для поглибленого аналізу взаємодії людства з природою. Учні відвідують географічні об'єкти, що мають практичне значення для розуміння глобальних проблем, таких як зміна клімату, деградація земель та збереження біорізноманіття. У Франції, зокрема, важливим напрямком є екскурсії на природні території, на яких учні можуть спостерігати за впливом антропогенної діяльності на довкілля. Зокрема, у Великій Британії існують спеціальні програми, що передбачають активне використання польових досліджень на уроках географії. Британські учні не лише відвідують природні об'єкти, а й активно займаються збором даних, що потім використовуються для аналізу та інтерпретації [1].

Зростаюча популярність екскурсій в освіті також спостерігається в США, де велике значення надається польовим дослідженням для вивчення екологічних процесів, кліматичних змін та впливу людської діяльності на навколишнє середовище. У багатьох американських школах викладачі географії активно

використовують місцеві природні та урбаністичні об'єкти для організації екскурсій, що дозволяє учням на практиці ознайомитися з географічними явищами. Зокрема, екскурсії в географії використовуються для вивчення таких аспектів, як урбанізація, зміна клімату та територіальний розвиток [2].

Завдяки екскурсіям учні здобувають практичні навички, які допомагають їм краще зрозуміти географічні процеси. Наприклад, вивчення природних ландшафтів безпосередньо на місці допомагає сформувати уявлення про географічні об'єкти та явища, а також дозволяє порівнювати теорію з реальністю. Однією з особливостей використання екскурсій у навчанні є те, що вони стимулюють учнів до розвитку критичного мислення, а також допомагають формувати вміння аналізувати, узагальнювати та застосовувати здобуті знання, що особливо важливо в умовах сучасного світу, де географічні знання є необхідними для вирішення різноманітних глобальних проблем, таких як зміна клімату, забруднення довкілля, міграція та урбанізація.

У європейських країнах, зокрема у Німеччині, екскурсії в рамках шкільного курсу географії мають багатий досвід. У Німеччині школярі регулярно відвідують географічні та культурні об'єкти, де вони виконують завдання, пов'язані з дослідженням природних ландшафтів та людської діяльності. Такі виїзди сприяють формуванню в учнів інтегрованого підходу до вивчення географії, де поєднуються знання з різних її галузей [3].

Не менш важливе місце екскурсії займають у країнах Азії, зокрема в Японії та Китаї. У Японії екскурсії організовуються на основі місцевих природних ресурсів і об'єктів, таких як вулкани, річки та лісові масиви, що дозволяє учням не тільки ознайомитися з географічними особливостями, але й отримати досвід спостереження за природними процесами, що сприяє розвитку екологічної свідомості. Китай, як країна з величезною культурною та природною спадщиною, активно використовує екскурсії для вивчення своїх географічних особливостей, таких як високогір'я, пустелі та великий вплив людей на природне середовище [4].

В Україні екскурсії в системі шкільної освіти набули популярності в останні десятиліття, але вони не завжди отримують належну увагу у викладанні географії. Однак у радянський період екскурсії були частиною навчальних планів, особливо для вивчення природних об'єктів і екосистем. З часом ця практика поступово була забута через зміну навчальних програм та недостатнє фінансування [5].

Наразі в Україні є позитивні приклади використання екскурсій у викладанні географії. Вони організовуються для вивчення місцевої природи, історії та культури. Зокрема, географічні екскурсії допомагають учням ознайомитися з особливостями ландшафтів, кліматичних умов, а також актуальними екологічними проблемами. Серед таких екскурсій можна відзначити поїздки до природних заповідників, національних парків, а також до важливих економічних та історичних центрів [8].

Використання екскурсій у географії має також педагогічний аспект. Уроки, що супроводжуються виїздами, дозволяють викладачам вийти за рамки традиційних методів навчання. Зокрема, екскурсії можуть стати майданчиком для розвитку активних форм навчання, таких як проектні роботи, дослідницька діяльність та групова робота. Учні під час екскурсії можуть не тільки спостерігати за об'єктами, але й взаємодіяти з ними, здійснюючи спостереження, дослідження та роблячи висновки, що сприяє розвитку навичок самостійної роботи, що є важливим аспектом сучасного навчання.

Однак для ефективності екскурсій у викладанні географії в Україні потрібно вирішити кілька проблем. Однією з найбільших є відсутність системного підходу до їх організації, що часто призводить до неефективного використання часу та ресурсів. Тому важливо розробити чіткі методичні рекомендації для вчителів, що дозволять не тільки організувати виїзди, але й інтегрувати їх у навчальний процес [9].

Значним досягненням останніх років стало збільшення популярності екскурсій як частини екологічної освіти. Українські учні все частіше стають учасниками екскурсій, що сприяють формуванню їх екологічної свідомості та

відповідальності. Такі екскурсії проводяться до об'єктів, де можна безпосередньо побачити наслідки антропогенного впливу на природу, що дозволяє дітям краще усвідомити важливість збереження навколишнього середовища [13].

Важливо зазначити, що в Україні екскурсії з географії мають особливе значення у контексті вивчення природно-кліматичних умов, географії розвитку міст, сільських територій, а також ролі України в міжнародній економіці. Оскільки країна має різноманітні природні ландшафти, екскурсії дозволяють дітям на практиці ознайомитися з географічними процесами, такими як ерозія, зміни клімату, урбанізація та сільське господарство [18].

З огляду на сучасні виклики, одним із перспективних напрямків є інтеграція екскурсій з використанням новітніх технологій. Завдяки технологічним інноваціям, можна створювати віртуальні екскурсії, які можуть бути не менш ефективними для навчання, ніж традиційні. Віртуальні тури та онлайн-ресурси можуть доповнити або замінити фізичні виїзди, особливо в умовах обмежених можливостей для подорожей. Вони дають учням змогу досліджувати географічні об'єкти, не покидаючи класу, при цьому отримуючи доступ до сучасних візуальних і навчальних матеріалів.

Загалом, екскурсії у викладанні географії є потужним інструментом для розвитку в учнів не лише знань, а й практичних навичок. Вони дозволяють отримати безпосередній досвід, який важко передати через традиційні навчальні методи. Тому варто звернути увагу на вдосконалення методичних підходів до екскурсій, що дозволить зробити навчання географії більш захоплюючим і продуктивним, сприяючи формуванню у учнів глибокого розуміння навколишнього світу.

Висновки до Розділу 1

Екскурсії є важливою складовою навчального процесу з географії в середній школі, адже вони забезпечують безпосереднє знайомство учнів з

реальними географічними об'єктами та процесами, що сприяє кращому засвоєнню теоретичних знань. Використання екскурсій в навчанні дозволяє поєднувати практичні навички з теоретичними знаннями, розвиваючи у учнів спостережливість, дослідницькі здібності та критичне мислення. Окрім того, екскурсії сприяють емоційному залученню учнів до процесу навчання, формуючи інтерес до предмета та любов до природи.

Особливо важливими є екскурсії для географії, оскільки вони дають можливість учням спостерігати природні явища та соціально-економічні процеси в їхньому реальному середовищі. Це дозволяє значно урізноманітнити навчальний процес, зробити його більш інтерактивним та практично орієнтованим. Методика проведення екскурсій включає кілька важливих етапів, таких як підготовка, виконання та підсумковий етап, що дає змогу забезпечити максимальну ефективність навчання.

Роль екскурсій у навчальному процесі особливо актуальна в контексті новітніх технологій, які дозволяють організовувати віртуальні екскурсії, що є важливою альтернативою традиційним виїздам. Віртуальні екскурсії забезпечують доступ до географічних об'єктів, навіть якщо учні не можуть виїхати з класу, і використовуються як доповнення до фізичних екскурсій.

В Україні екскурсії мають свою специфіку та історію, вони активно впроваджуються в освітній процес, хоча й потребують вдосконалення організаційного підходу. Важливим є не тільки збільшення кількості екскурсій, але й удосконалення методики їх проведення, що дозволить забезпечити ефективне використання цього методу навчання для формування у учнів глибокого розуміння географічних процесів і явищ.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЯКІСТЬ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ

2.1. Компетентнісний підхід у географічній освіті та роль екскурсій

Компетентнісний підхід в освіті вже давно перестав бути модною тенденцією – сьогодні це необхідність, що трансформує саму суть шкільного навчання. Особливо це стосується географії, яка перестає бути лише наукою про карти, материки і клімат. Вона стає живою, багатовимірною дисципліною, що вимагає не лише запам'ятовування фактів, а й глибокого розуміння просторових взаємозв'язків, уміння орієнтуватися у складних глобальних викликах, критично мислити, шукати рішення і – що дуже важливо – діяти. Саме в цьому контексті компетентнісний підхід в географічній освіті набуває справжньої глибини.

Компетентність – це не лише поєднання знань, умінь і навичок, це насамперед здатність застосовувати їх у реальному житті. У випадку з географією – це здатність учня аналізувати, порівнювати, оцінювати явища у своєму регіоні і за його межами, розуміти взаємозв'язки між природою, економікою та соціальними процесами. Це також здатність прогнозувати наслідки певних рішень для довкілля, формувати екологічно виважену позицію і відповідальне ставлення до світу. Теоретичні знання, навіть найточніші, втрачають цінність, якщо залишаються у межах підручника. І тут на авансцену виходить екскурсія – потужний інструмент формування компетентностей, який часто недооцінюється в освітньому процесі.

Екскурсія – це не просто похід за межі класу. Це просторовий і сенсорний контакт із предметом вивчення. Вона створює унікальне навчальне середовище, де знання матеріалізуються. Учень не просто читає про річку – він стоїть на її березі, спостерігає динаміку течії, розмірковує про антропогенний вплив, ставить запитання, які не виникли б у кабінеті. Власне, екскурсія розвиває ту компетентність, яку складно сформувати за партою – географічне мислення.

Його не можна натренувати абстрактно – воно виникає у дії, у порівнянні реального з уявним, у відкритті зв'язків, які стають очевидними лише у полі зору [29].

Особливої ваги екскурсія набуває у формуванні громадянської і соціальної компетентності. Перебуваючи у просторі свого міста, села, регіону, учень починає розуміти себе частиною спільноти, відчуває відповідальність за своє середовище. Він не просто «вчить про сміття» – він бачить стихійне звалище, аналізує, чому воно тут виникло, як це пов'язано з поведінкою мешканців, з плануванням території, з державними стратегіями. Географія стає громадянською наукою, яка не лише дає відповіді, а й породжує запити до суспільства і до самого себе.

З погляду методики, екскурсія – це не відпочинок, не емоційна пауза. Це – органічна частина навчального процесу, що потребує чіткої структури, підготовки, рефлексії. Але саме вона дозволяє поєднати різні типи діяльності: спостереження, замальовки, вимірювання, дискусії, аналіз, творчі завдання. Вона сприяє розвитку ключових компетентностей – інформаційної, комунікативної, інноваційної. Сучасний учень, який уміє зняти геодані з місцевості, оцифрувати карту, зняти відеоекскурсію чи створити віртуальний маршрут у Google Earth, демонструє не лише знання географії, а й реальну життєву готовність працювати з простором у XXI столітті.

Компетентнісний підхід неможливий без контексту. Те, що робить екскурсія, – це створення цього контексту. Вона включає особистість учня в живий простір, провокує діалог з реальністю, активізує внутрішню мотивацію до пізнання. Саме тому роль екскурсій у географічній освіті не може бути другорядною чи формальною. Вони – не додаток, а один із найприродніших способів перетворення знань на досвід. А досвід – це і є справжня компетентність [17].

Коли ми говоримо про сучасну школу, ми часто згадуємо про інтеграцію, міждисциплінарність, про потребу навчати дітей не просто предмету, а життя. Географічна екскурсія як метод відповідає цим вимогам напрочуд точно. Це не

лише про географію – це про біологію, історію, культуру, економіку, навколишнє середовище, соціум, технології. Наприклад, вивчаючи ландшафт місцевості, учень звертає увагу не тільки на рельєф, а й на його освоєння людиною, архітектуру, транспорт, якість повітря, на стан зелених зон, на взаємозв'язки природи і людини. Таке багатовимірне спостереження неможливе у межах класу, але воно природне на місцевості. Саме це перетворює учня з пасивного споживача інформації на дослідника.

У цьому сенсі екскурсія – не просто допоміжний засіб навчання, а середовище для формування і застосування компетентностей у реальному часі. Адже компетентний учень – це не той, хто «знає відповіді на запитання», а той, хто вміє самостійно сформулювати проблему, дослідити її, знайти джерела, зробити висновки, поділитися результатами і запропонувати рішення. Наприклад, під час міської екскурсії учні можуть оцінити доступність міського простору для маломобільних груп населення. Це вже не географія у класичному сенсі, а приклад соціально просторового аналізу, що виховує емпатію, критичне мислення і громадянську свідомість.

Окремо варто сказати про екологічну компетентність, що особливо актуальна у сучасному світі, який переживає зміну клімату, втрату біорізноманіття і глобальні екологічні кризи. Географічна екскурсія дозволяє учневі не просто почути про ці проблеми, а побачити їх навколо себе, усвідомити їхню присутність у повсякденності. Це можуть бути виснажені ґрунти, забруднені водойми, вирубані лісосмуги, зникнення певних видів рослин – все це перетворює урок на акт екологічного пробудження. Більше того, такі екскурсії стимулюють пошук локальних рішень і формування сталого мислення, яке надзвичайно важливе у вихованні майбутніх відповідальних громадян [34].

Варто також згадати, що екскурсії – це один з найефективніших інструментів залучення дітей до краєзнавства. Через пізнання свого краю, місцевої історії, природи і культури формується глибокий зв'язок з рідною землею. Це емоційно ціннісне ядро компетентнісного навчання, адже жодна навчальна модель не спрацює без особистої причетності. Екскурсія допомагає

цю причетність сформувати. Дитина, яка доторкнулась до стародавнього кургану, яка бачила вічнозелені схили або стояла над рікою, яку описували у підручнику – це вже не просто читач, а учасник великої історії своєї землі.

Зрештою, компетентнісний підхід вимагає від вчителя гнучкості, творчості, готовності працювати на межі дисциплін і просторів. Це вже не транслятор знань, а модератор дослідження, наставник у відкритті світу. Географія в цьому контексті – одна з найперспективніших шкільних дисциплін, бо має у своєму арсеналі універсальні інструменти для формування ключових компетентностей. І екскурсія – серед них чи не найсильніший. Вона не лише вчить, вона запалює. А в наш час це, мабуть, найголовніше – не просто дати знання, а пробудити інтерес, відкрити світ і сформувати у дитини переконання, що цей світ можна зрозуміти, змінити і зберегти.

Саме у цьому полягає глибинний сенс поєднання компетентнісного підходу з екскурсійною діяльністю – зробити освіту не лише корисною, а й живою, особистісно значущою. Адже сучасний учень потребує не лише інформації – її сьогодні надто багато – він потребує навичок орієнтування в цій інформації, вмінь відокремлювати головне від другорядного, приймати обґрунтовані рішення і діяти відповідально. Географія, яка виходить за межі класної кімнати, надає цьому процесу реальної опори – у просторі, часі, в ситуаціях, з якими стикається кожна дитина [37].

Натомість, якщо екскурсії залишаються формальними, без інтеграції у навчальний процес і без рефлексії, вони втрачають свою силу. Дуже важливо, щоб після екскурсії учні не просто «повернулись», а мали змогу осмислити побачене: у проєкті, есе, колективному обговоренні, аналітичному звіті, створенні карти чи навіть короткого відео. Власне, саме тут і закривається цикл компетентнісного підходу: побачити, усвідомити, проаналізувати, створити, передати знання далі. Географічна екскурсія стає і точкою входу, і точкою виходу – вона починає процес пізнання і водночас дозволяє його завершити конкретною продуктивною дією.

У майбутньому, якщо ми хочемо справді якісної освіти, орієнтованої на життя, екскурсії повинні бути не епізодом, а частиною системи. Планування навчальної програми має передбачати цілісну екскурсійну траєкторію учня: від споглядання до аналізу, від локального до глобального, від пейзажу до структури економіки. Так, як ми будемо навчальні програми за принципом поступового ускладнення, так і екскурсійна діяльність має вибудовувати логіку – від пішої прогулянки навколо школи до міжрегіональної експедиції з польовими дослідженнями. Це не лише можливо – це необхідно, якщо ми прагнемо, щоб географія залишалась актуальною у світі змін.

І, мабуть, найважливіше – екскурсія має повертати дитині відчуття дива пізнання. У час, коли діти живуть у цифрових бульбашках, коли простір для багатьох з них обмежується кімнатою, телефоном і віртуальною реальністю, саме географічна екскурсія повертає тілесний, емоційний, сенсорний зв'язок із довкіллям. Вона вчить дивитися, слухати, помічати, задавати питання і шукати на них відповіді. Вона повертає дитині реальний світ – не плоский і не абстрактний, а живий, складний, суперечливий, наповнений історіями, явищами, людьми. І якщо це не головна мета сучасної освіти – тоді що? [15]

Компетентнісний підхід у географічній освіті неможливо втілити без повноцінної, системної екскурсійної практики. Екскурсія – це міст між теорією і практикою, між знанням і дією, між класом і світом. Вона не просто формує компетентного учня – вона формує громадянина, дослідника, мислителя. І якщо ми справді хочемо виростити покоління, яке здатне жити у глобалізованому, але водночас локально відповідальному світі – географічна екскурсія має стати тим фундаментом, з якого починається навчання не про світ, а у світі.

У цьому світлі завдання вчителя – не лише організувати екскурсію, а й зробити її педагогічно осмисленою. Вчитель має вміти перетворити звичайну прогулянку на дослідницький проєкт, спрямувати увагу учнів на ті деталі, які формують географічне бачення, стимулювати їх до запитань, порівнянь, висновків. Сучасна географічна екскурсія – це вже не тільки «вихід на природу», а й робота з картографічними додатками, аналіз супутникових знімків, збір даних

з використанням смартфонів, фіксація результатів у Google Maps чи ArcGIS StoryMaps. Учень у такому процесі стає не споживачем готової інформації, а її активним творцем, а отже – суб'єктом навчання.

Слід також наголосити на соціальному вимірі екскурсій. Географія як предмет має потужний потенціал для виховання цінностей співіснування, толерантності, поваги до культурного і природного різноманіття. Під час екскурсій учні мають змогу побачити, як живуть інші, зрозуміти соціальні контрасти у межах одного міста чи області, побачити нерівність доступу до ресурсів, умови життя в селах і містах, у депресивних чи прогресивних районах. Такі спостереження формують не лише географічні знання, а й світогляд, громадянську позицію, емпатію. У цьому сенсі екскурсія працює також і як інструмент соціального виховання [7].

Сьогодні, коли освіта дедалі більше орієнтується на гнучкі навички (soft skills) – комунікацію, роботу в команді, креативність, адаптивність – географічна екскурсія має очевидні переваги. Вона створює умови, в яких ці навички формуються природно: у спільному вирішенні завдань, у польових обговореннях, у необхідності домовлятися, розподіляти ролі, брати відповідальність. Екскурсія є контекстом, де навчання стає міжособистісним, живим, відкритим до несподіванок. А це – найкраще середовище для справжнього формування компетентностей.

І нарешті – емоційний вимір. Діти запам'ятовують не сторінки підручника, а моменти, у яких вони були захоплені, здивовані, вражені. Екскурсія – це завжди момент. Це може бути розмова з місцевим мешканцем, незвичне природне явище, краєвид, що раптом відкрився. Саме ці враження формують емоційне ядро знань, закріплюють навчальний матеріал у пам'яті не як абстракцію, а як життєвий досвід. У цьому й полягає сила географії – вона здатна поєднати раціональне й емоційне, теорію і практику, людину і світ.

Тому, підсумовуючи, можна стверджувати: компетентнісний підхід у географії не просто збагачується екскурсією – він потребує її. Без неї компетентності лишаються декларацією, потенціалом, що не реалізований.

Географічна екскурсія, якщо вона організована змістовно і цілеспрямовано, є ключовим механізмом перетворення знань на вміння, досвід, позицію. У світі, де швидко змінюються простори, де інформація оновлюється щодня, де вміння орієнтуватися у просторі – не метафора, а необхідність, – саме географія і саме екскурсія стають тими опорами, на яких тримається справжня освіта. І якщо ми хочемо, щоб наші учні були не лише обізнаними, а й дієвими, то варто частіше виводити їх туди, де починається життя – у реальний, складний, захопливий географічний простір.

2.2. Вплив екскурсій на мотивацію та пізнавальну активність учнів

У сучасному освітньому просторі, де переважає тенденція до інтенсифікації навчального процесу та цифровізації змісту освіти, екскурсія постає не як рудимент педагогічного минулого, а як жива форма організації навчання, що здатна зрушити застиглість традиційних методів і пробудити в учня справжню внутрішню зацікавленість. Вплив екскурсій на мотивацію та пізнавальну активність учнів є глибоким і багатограним – саме тому вартує предметного наукового осмислення.

Коли учень виходить за межі класу, він перестає бути лише споживачем інформації – він стає її дослідником. У природному середовищі чи на виробничому об'єкті, в музеї або під час міської прогулянки, навчальний матеріал набуває конкретики, фактури, емоційного тла. Те, що в підручнику може здатися сухим або відірваним від реального життя, на екскурсії починає говорити до учня мовою вражень, запахів, звуків, дотику. Саме через це формується зовсім інша якість пізнання – не абстрактне засвоєння, а усвідомлення і переживання знання. Учень відчуває, що навчання має сенс, бо допомагає йому краще розуміти світ довкола. І це – сильний мотиватор.

З позицій психології навчання екскурсія діє як потужний стимул до активізації когнітивної діяльності. Вона створює ситуацію новизни, а отже –

викликає природну пізнавальну допитливість. Крім того, завдяки зміні обстановки та активній формі залучення (спостереження, міні-дослідження, фіксація, аналіз, порівняння) активізуються різні канали сприйняття: візуальний, аудіальний, кінестетичний. Це важливо для учнів із різними стилями навчання – екскурсія дозволяє їм реалізувати свої сильні сторони. А коли учень не просто слухає, а самостійно ставить питання, шукає відповіді, порівнює, аналізує, – саме тоді формується та пізнавальна активність, про яку так часто говорять у теоретичних концепціях, але якої бракує на практиці [30].

Ще один важливий аспект – емоційне підкріплення навчального процесу. Позитивні емоції, які супроводжують екскурсію, закріплюють знання у довготривалій пам'яті, посилюють асоціативні зв'язки, роблять інформацію більш значущою для особистості учня. Це дозволяє подолати байдужість, що часто є наслідком монотонного класно-урочного навчання. Більше того, спільні відкриття, емоції, несподівані моменти – усе це створює навчальну спільноту, де учень почувається не ізольованим, а причетним до спільного пізнання. У таких умовах мотивація перестає бути зовнішньою (оцінка, похвала), вона стає внутрішньою – і це найцінніше.

Не варто забувати і про соціальну складову. Екскурсія – це не лише пізнання, а й комунікація, співпраця, вміння домовлятися, розподіляти ролі, дотримуватись правил поведінки в колективі. Це – важливі життєві навички, які не можна виробити лише у класній кімнаті. Саме в умовах реальної дії в учнів формується відповідальність, ініціативність, навички спостереження й аргументації – усе це є основами критичного мислення, про яке так багато говорять у концепції нової української школи.

Звісно, екскурсія – не панацея. Вона потребує ретельної підготовки, методичної цілеспрямованості, розуміння мети й узгодженості з навчальною програмою. Але коли вона організована грамотно, вона стає не просто додатком до уроку, а потужним чинником освітнього зростання. Вона ламає стіни школи, відкриваючи перед учнем світ у його цілісності, зв'язках і закономірностях. І

саме тоді – у цій відкритості – народжується справжня освіта: не формальна, не імітаційна, а жива і внутрішньо вмотивована [6].

Таким чином, екскурсія – це не «прогулянка» і не «перерва від навчання», як іноді вважають. Це – повноцінна дидактична форма, яка впливає не лише на інтелектуальний, а й на емоційний, соціальний, особистісний розвиток учня. Вона дозволяє сформувати нове ставлення до знань як до інструменту розуміння і зміни світу. І саме через такий досвід у школяра народжується бажання не просто знати, а розуміти, досліджувати і діяти – тобто вчитися.

Екскурсія також відіграє важливу роль у руйнуванні бар'єру між теорією та практикою. Часто учні сприймають шкільне навчання як щось відірване від реального життя. Природничі чи суспільні дисципліни здаються абстрактними, доки учень не побачить на власні очі те, про що йдеться на уроці. Поняття “вододіл”, “історична забудова”, “індустріальний ландшафт” чи “біорізноманіття” стають не просто словами, а реальними явищами, які можна зафіксувати, сфотографувати, обговорити. Саме на екскурсії знання починає дихати реальністю, набуває виміру дії й застосування. А це – основа функціональної грамотності, якої сьогодні так потребує українська школа.

Цінність екскурсій зростає і в умовах інклюзивної освіти. Адже під час виїзних форм роботи набагато легше створити ситуацію рівності – коли всі учні, незалежно від своїх освітніх потреб, спільно досліджують об'єкт, вносять свій внесок у спільну діяльність, виявляють себе у нових ролях. Для багатьох учнів, особливо тих, хто відчуває труднощі у традиційному форматі навчання, екскурсія стає шансом проявити свої сильні сторони, відчувати успіх, здобути соціальне визнання. Це створює позитивний образ “Я-учня”, що надзвичайно важливо для формування здорової самооцінки й мотивації до навчання загалом [16].

В умовах викликів сьогодення, зокрема, наслідків війни, дистанційного навчання та емоційного виснаження, екскурсія може відігравати й терапевтичну роль. Вона дає можливість вийти з простору тривоги, відновити зв'язок з природою, з містом, з культурною спадщиною. Вона сприяє стабілізації

емоційного стану, повертає відчуття нормальності, спільності, безпечної присутності у середовищі, що навчає і надихає. У цьому сенсі екскурсія стає не лише педагогічним, а й гуманістичним жестом – жестом турботи про цілісну особистість дитини.

Наукові дослідження останніх років, зокрема у сфері педагогіки досвіду, показують, що саме діяльність, занурена в контекст, є найбільш ефективною для глибокого і тривалого засвоєння знань. Тому екскурсія як форма активного, емоційно забарвленого, соціально спрямованого пізнання повинна розглядатися не як факультатив, а як органічна частина навчального процесу. Її системне використання може стати потужним інструментом підвищення якості освіти, особливо в контексті формування ключових компетентностей, задекларованих новою українською школою: уміння вчитися впродовж життя, екологічної відповідальності, ініціативності, культурної свідомості.

У підсумку можна сказати, що вплив екскурсій на мотивацію та пізнавальну активність учнів є не лише позитивним – він є незамінним. Це форма освіти, яка повертає людину до життя, дає змогу вчитися не з обов'язку, а з цікавості, не з примусу, а з натхнення. Там, де є екскурсія, є шанс, що знання стануть частиною особистості учня – не лише у вигляді цифр, термінів чи дат, а у вигляді досвіду, спогадів, роздумів і дій. А саме такий досвід і формує справжню, глибоку освіту, яка залишається з людиною назавжди [26].

У цій парадигмі екскурсія стає не лише педагогічним інструментом, а філософією освіти, де навчання – це діалог із простором, часом і спільнотою. Щоб по-справжньому реалізувати потенціал екскурсій, педагог має відходити від ролі єдиного джерела знань і перетворюватись на фасилітатора – того, хто не нав'язує, а спрямовує, не диктує, а відкриває, не контролює, а надихає. Такий вчитель готує учнів до зустрічі з реальністю, що вчить краще за будь-який підручник.

Проте, аби екскурсії справді стали органічною частиною шкільного життя, необхідна зміна освітньої політики й підходів до планування навчального процесу. Часто екскурсії сприймаються як «свято», «разова подія», що не має

тісного зв'язку з освітньою програмою. Це хибне уявлення. Щоб екскурсія працювала на формування мотивації та пізнавальної активності, вона повинна бути вписана у структуру теми, мати чітку мету, відповідати віковим особливостям учнів і логіці їхнього пізнавального розвитку. Передекскурсійне налаштування, підготовка маршрутів, робота з картами, формулювання дослідницьких завдань – усе це формує цілісну систему, яка передбачає активність до, під час і після екскурсії. Саме така побудова дає змогу перетворити учня зі слухача на дослідника.

Не менш важливо забезпечити рефлексію після екскурсії – обговорення, аналіз, презентації результатів, написання звітів чи створення мініпроектів. Це дозволяє трансформувати емоційне переживання у структуроване знання, узагальнити побачене, встановити зв'язки з іншими навчальними предметами. Наприклад, після екскурсії до музею історії міста можна не лише узагальнити факти, а й написати есе, скласти хронологічну таблицю, розробити карту історичних змін, вивчити демографічні процеси чи екологічні наслідки урбанізації. Таким чином екскурсія перестає бути ізольованим епізодом і стає потужною інтегрованою платформою для міжпредметного навчання [28].

У цьому контексті особливої ваги набуває місцеве краєзнавство. Часто ми шукаємо враження у віддалених локаціях, забуваючи, що найближче середовище – це перше джерело знання. Прогулянка вулицями рідного міста, вивчення його архітектури, географічних особливостей, екологічного стану, соціальних змін – усе це дозволяє учням краще зрозуміти свою ідентичність, відчути відповідальність за свою територію, сформувати активну громадянську позицію. Саме це виховує не лише обізнану, а й свідому людину – громадянина, який здатен не просто жити в суспільстві, а його змінювати.

У довгостроковій перспективі систематичне використання екскурсій у навчальному процесі здатне не лише підвищити мотивацію до навчання, а й вплинути на формування ціннісної орієнтації учнів. Вони починають інакше ставитися до довкілля, культурної спадщини, соціальних процесів, бачать у навчанні не обов'язок, а інструмент розуміння світу. А це вже не просто

академічний результат – це виховний ефект, що формує особистість майбутнього. Людину, яка вміє ставити запитання, критично мислити, бути небайдужою до процесів, які відбуваються навколо. У цьому сенсі екскурсії – це ключ до розбудови компетентнісного навчання, де головним результатом є не просто знання, а здатність діяти.

Особливу увагу варто звернути і на роль екскурсій у подоланні освітньої нерівності. У багатьох дітей, особливо з сільських територій або з соціально вразливих родин, можливості відвідати музеї, наукові установи, побачити природні об'єкти є обмеженими. Школа в цьому випадку стає вікном у світ. І завдяки правильно організованим екскурсіям дитина отримує те, чого їй не може дати жодна відеолекція чи віртуальна симуляція – вона отримує особистий досвід. Цей досвід часто є вирішальним: він надихає, піднімає самооцінку, показує горизонти, які здавалися недосяжними. Саме під час екскурсії учень може вперше побачити університет, природничу лабораторію, фабрику, археологічне поселення – і вперше повірити, що йому теж доступні знання, професії, майбутнє [38].

Варто також підкреслити, що екскурсія – це ще й форма педагогічної свободи. Тут вчитель може відійти від шаблону, проявити власну творчість, адаптувати маршрут під конкретний клас, імпровізувати, реагувати на живі питання учнів. Це не завжди можливо в рамках звичайного уроку. А отже, екскурсія – це простір не лише для учнівського розвитку, а й для професійного зростання педагога. Вона вимагає дослідження місцевості, налагодження контактів, методичної підготовки – і водночас дарує радість живого, несподіваного, справжнього навчання. У таких умовах вчитель сам повертається до ролі дослідника, і це безперечно підвищує якість навчального процесу загалом.

Екскурсії – це виклик і можливість водночас. Вони вимагають часу, логістики, інколи – значних ресурсів. Але водночас вони дають те, що важко отримати іншим способом: живе захоплення знанням. І поки в українській освіті зберігається простір для таких форм, у нас є шанс виховати покоління, яке не

боїться питати, шукати і бачити сенс у тому, що вивчає. Бо кожна екскурсія – це не просто подорож у географічному просторі. Це подорож у глибину пізнання, у глибину особистості, у глибину відносин між учнем і світом.

Саме тому важливо не лише зберігати традицію шкільних екскурсій, а й переосмислювати її відповідно до нових викликів часу. Інтегрувати цифрові технології – GPS-навігацію, доповнену реальність, мобільні застосунки для ідентифікації рослин чи аналізу екологічних даних. Створювати екскурсійні маршрути разом з учнями. Залучати громаду, батьків, науковців. Формувати міждисциплінарні зв'язки. Бо екскурсія – це не просто переміщення у просторі, це спільна дія, що веде до зростання. І поки школа здатна рухатись – у буквальному й метафоричному сенсі – вона жива. І вона здатна навчати по-справжньому [39].

Отже, екскурсія – це не додаток до навчання, а спосіб перетворення знання в досвід, мотивації – в дію, пізнання – в натхнення. Це можливість відновити сенс освіти як процесу відкриттів, а не відтворення, як шляху до себе через світ, а не втечі від реальності. І допоки вчитель здатен вивести дитину за шкільний поріг і дати їй змогу побачити, доторкнутись, запитати, здивуватись – доти школа буде живою. І доти вона буде мати майбутнє.

2.3. Порівняння результатів навчальних досягнень учнів, які брали участь в екскурсіях, і тих, хто навчався лише за підручником

У сучасній освітній практиці велике значення надається інтеграції позаурочних заходів, таких як навчальні екскурсії, у навчальний процес, що пояснюється тим, що екскурсії сприяють більш глибокому засвоєнню знань, розвитку практичних навичок та формуванню критичного мислення у учнів. Порівняння ефективності традиційного навчання за підручником з навчанням через участь у позакласних заходах, зокрема екскурсіях, є важливою темою для дослідження в педагогіці. Застосування екскурсій дозволяє учням безпосередньо

взаємодіяти з об'єктами навчання, поглиблювати розуміння теоретичних концепцій і відчувати зв'язок між теорією та реальним світом.

Дослідження, яке проводилось нами в рамках цієї роботи, порівнює досягнення учнів 8-А та 8-Б класів Воютицького ЗЗСО І-ІІІ ступеня ім. Ігоря Добровольського під час вивчення теми «Рослинний та тваринний світ України» на уроках географії. Учні 8-А класу мали можливість відвідати Львівський Державний природознавчий музей НАН України [23] під час весняних канікул, що дало їм змогу наочно побачити різноманіття флори та фауни нашої країни. У той час, учні 8-Б класу навчалися лише за підручниками, не маючи можливості особисто ознайомитися з матеріалом на місці.

Метою цього дослідження є порівняння рівня засвоєння навчального матеріалу, здобутого через традиційне навчання та через участь у навчальних екскурсіях. Оцінка результатів дозволить визначити вплив на учнівську мотивацію, розуміння теми та здатність до практичного застосування знань, а також допоможе виявити ефективність екскурсій як методу навчання в географії.

Учні 8-А класу під час своєї екскурсії до Львівського Державного природознавчого музею мали можливість ознайомитися з однією з найстаріших і найцікавіших наукових колекцій Європи. Музей, заснований графом Володимиром Дідушицьким, є одним з провідних наукових закладів в Україні, який зберігає багаті природознавчі фонди, що охоплюють різні аспекти природи, від палеонтології до сучасної зоології [23].

Учні мали можливість оглянути численні експонати, що висвітлюють різноманіття рослинного та тваринного світу України. Особливу увагу привернула колекція мамута та волохатого носорога з озокеритових копалень Старуні, що є одними з найбільш знакових експонатів музею. Ці унікальні зразки палеонтологічного періоду дозволили учням побачити масштаб змін в екосистемах нашої планети протягом тисячоліть.

Також учні ознайомилися з палеозоологічними та палеоботанічними колекціями, які демонструють розвиток життя на Землі від кам'яного віку до неогену. Важливу частину експозиції складають гербарії судинних та

несудинних рослин, що дають учням розуміння біорізноманіття, яке характерне для нашого регіону.

Зоологічні експонати, серед яких особливо вражають зібрання опудал птахів, ссавців і риб, продемонстрували багатство фауни України та інших територій, а колекції альбіносів і меланістів справили велике враження на дітей. Виставка тропічних жуків і метеликів дозволила учням порівняти біорізноманіття тропічних лісів з флорою і фауною України [23].

Відвідування музею стало для учнів не лише захоплюючою подорожжю в історію природи, а й поглибленим вивченням теми «Рослинний та тваринний світ України». Експонати та наукові колекції музею дозволили по-новому поглянути на природні процеси та зв'язки між різними видами рослин і тварин, що є важливими для розуміння екологічних процесів, що відбуваються в нашій країні.

Після весняних канікул учні 8-А та 8-Б класів Воютицького ЗЗСО ім. Ігоря Добровольського написали контрольну роботу з теми «Рослинний і тваринний світ України» (Додаток А). 8-А клас мав можливість відвідати тематичну екскурсію до Львівського Державного природознавчого музею, що мало значний вплив на результати їхнього тестування. Результати контрольної роботи показали цікаву різницю в досягненнях учнів, що можна частково пояснити тим, що учні 8-А класу мали можливість відвідати тематичну екскурсію до Львівського Державного природознавчого музею, що сприяло покращенню їхніх знань і виявилось на результатах тестування.

У 8-А класі, що складається з 26 учнів, 27% учнів продемонстрували високий рівень досягнень, набравши від 10 до 12 балів. Це на 10% більше, ніж у 8-Б класі, де тільки 17% учнів досягли таких високих результатів (рис. 2.1). Така різниця свідчить про більш глибоке розуміння матеріалу учнями 8-А класу, які мали можливість не лише теоретично ознайомитись з темою, а й побачити реальні експонати рослин і тварин, що населяють Україну, на екскурсії. Це дозволило їм краще усвідомити зв'язки між теоретичними знаннями та реальним світом природи. Учні змогли не лише отримати наочні приклади, але й розширити своє уявлення про різноманіття живої природи в Україні.

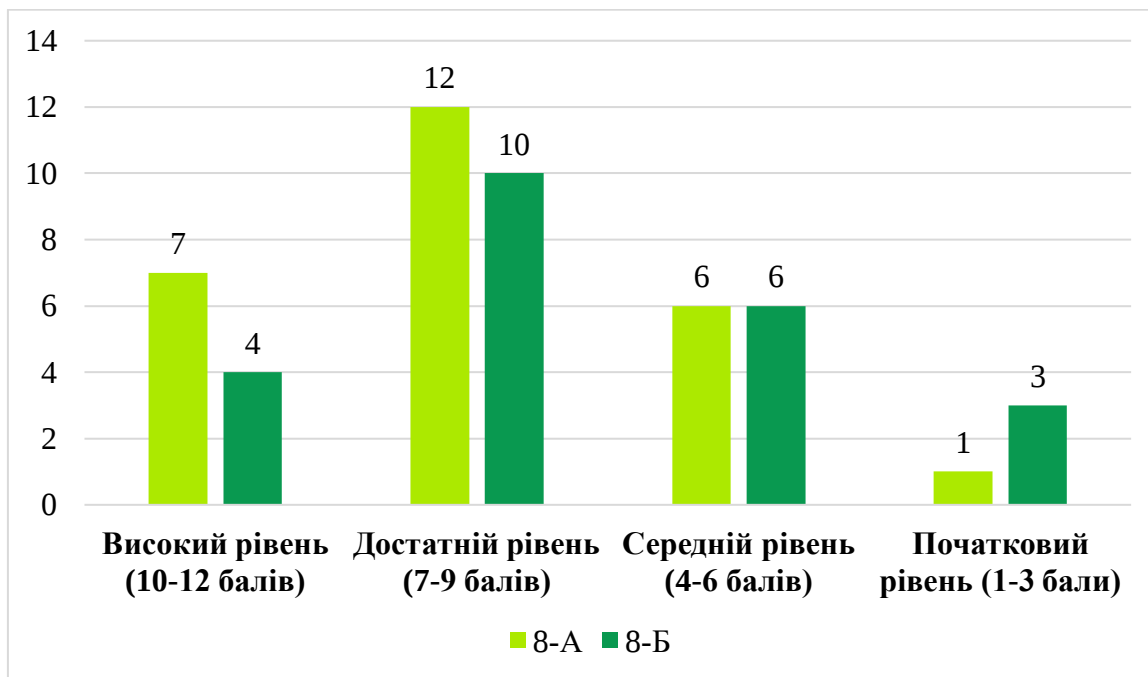

Рис. 2.1. Розподіл учнів за результатами контрольної роботи в 8-А та 8-Б класах
[складено автором]

В обох класах досить схожі результати в категорії «Достатній рівень» (7-9 балів). У 8-А класі цей показник становить 46%, а в 8-Б класі – 43%. Хоча різниця невелика, вона все ж свідчить про те, що учні 8-А класу мали трохи більшу стабільність у своїх знаннях, і це може бути пов'язано з їхньою участю в екскурсії. Вони продемонстрували гарні знання основних аспектів теми, але у деяких учнів все ж виникли труднощі з деталями, такими як точна класифікація рослин чи розуміння специфіки тваринних угруповань, що населяють Україну.

У діапазоні «Середній рівень» (4-6 балів) у 8-А класі показник становить 23%, у той час як у 8-Б класі він дещо вищий – 26%. Це вказує на те, що учні 8-Б класу мали більше труднощів із повним засвоєнням матеріалу, хоча різниця не є суттєвою. У цій категорії учні, як правило, мали проблеми з точністю у визначенні видів рослин і тварин, їх характеристиками та природними зонами. Важливо зазначити, що екскурсія в 8-А класі ймовірно допомогла закріпити уявлення про зв'язки між теорією і практикою, що сприяло кращому розумінню матеріалу і, відповідно, кращим результатам.

Найбільша різниця між класами була помітна в категорії «Початковий рівень знань» (1-3 бали). У 8-А класі лише 4% учнів отримали низькі бали, що є найнижчим показником серед обох класів. У той час як у 8-Б класі цей відсоток значно вищий – 13%. Це ще раз підкреслює важливість екскурсії для підвищення мотивації учнів та покращення їхнього розуміння матеріалу. Учні 8-А класу, які мали труднощі з основними поняттями, все ж таки змогли досягти кращих результатів, ніж їхні однокласники з 8-Б класу, які не мали можливості отримати наочний досвід через екскурсію.

У загальному підсумку, учні 8-А класу показали кращі результати в контрольній роботі з теми «Рослинний і тваринний світ України». Це можна пояснити не лише їхнім належним теоретичним навчанням, а й можливістю відвідати екскурсію, яка дала учням наочні приклади та допомогла краще зрозуміти матеріал. Водночас учні 8-Б класу, які вивчали тему лише за підручниками, показали більш різноманітні результати, з більшим відсотком учнів, що не змогли повністю засвоїти матеріал.

Загалом, можна зробити висновок, що участь в екскурсіях дійсно впливає на рівень навчальних досягнень учнів, зокрема на їхню здатність до більш глибокого розуміння та застосування знань про рослинний і тваринний світ України.

Підсумки контрольної роботи, що була проведена після весняних канікул серед учнів 8-А та 8-Б класів, чітко демонструють позитивний вплив позакласних заходів, зокрема екскурсій, на навчальні досягнення учнів. Різниця в результатах між двома класами, де учні 8-А класу мали можливість відвідати Львівський Державний природознавчий музей, і учнями 8-Б класу, які навчались лише за підручниками, є помітною. У 8-А класі, де учні отримали практичний досвід і наочні приклади, значно більше учнів досягли високих результатів, порівняно з 8-Б класом, де переважно використовували традиційний метод навчання.

Екскурсії, без сумніву, стають ефективним інструментом вивчення складних тем, таких як «Рослинний і тваринний світ України», оскільки дають учням змогу не лише теоретично освоїти матеріал, а й побачити його на практиці.

Природні об'єкти, виставки, палеонтологічні та зоологічні колекції, що представлені в музеї, дозволяють краще зрозуміти природні зони України, різноманітність флори та фауни, а також еволюційні зв'язки між ними. Це забезпечує глибше засвоєння знань, які в результаті значно міцніше закріплюються в пам'яті учнів, оскільки вони отримують можливість побачити живу природу в реальних умовах.

Для учнів 8-А класу, які відвідали музей, контрольна робота стала не лише перевіркою знань, а й своєрідним підсумком їхніх вражень від побаченого.

Для учнів 8-А класу, які відвідали музей, контрольна робота стала не лише перевіркою знань, а й своєрідним підсумком їхніх вражень від побаченого. Їхні результати, зокрема в категорії високих балів (90-100%), свідчать про те, що наявність наочних прикладів допомогла краще усвідомити матеріал. Вони змогли зрозуміти теоретичні концепції через конкретні приклади з життя, що в свою чергу зробило вивчення теми більш захоплюючим і цікавим. Існуючі дослідження підтверджують, що участь в екскурсіях активізує пізнавальну діяльність учнів, підвищує їхню мотивацію до навчання та зацікавленість у предметі. Це відображається і в їхніх високих результатах під час тестування.

З другого боку, учні 8-Б класу, які не мали можливості відвідати екскурсію, показали значно менший відсоток учнів з високими результатами (17% у порівнянні з 27% у 8-А класі). Це підтверджує важливість інтеграції практичних заходів у навчальний процес, адже лише теоретичні заняття не завжди можуть забезпечити достатньо глибоке розуміння матеріалу. Хоча учні 8-Б класу все ще показали добрі результати, для деяких з них ця тема залишалась абстрактною, що відображалось у їхніх менш високих досягненнях.

Важливим фактором, який також варто врахувати, є зростаюча зацікавленість учнів у предметі завдяки екскурсіям. У 8-А класі учні, які відвідали музей, продемонстрували більшу зацікавленість вивченими темами. Це підтверджується їхніми відповідями на контрольній роботі, де вони значно точніше визначали види рослин та тварин, їхні характеристики та місце

проживання, а також більш детально розкривали еволюційні зв'язки та вплив антропогенних факторів на екосистеми.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що екскурсії надають можливість учням вивчати матеріал не лише з теоретичної точки зору, але й через практичний досвід, що істотно покращує їхні знання та розуміння предмету. Наукові дослідження та педагогічний досвід показують, що активна участь учнів у таких позаурочних заходах сприяє не тільки підвищенню їхніх навчальних досягнень, але й розвитку критичного мислення, зацікавленості в предметі та загального рівня мотивації до навчання. Це особливо важливо в контексті вивчення природничих наук, де наочність і практичні приклади відіграють вирішальну роль у формуванні глибоких і стійких знань.

Висновки до Розділу 2

У сучасній освітній практиці екскурсії відіграють значну роль у підвищенні якості географічної освіти, а також у формуванні компетентностей, що є основою сучасного навчання. Зі зростанням уваги до компетентнісного підходу, який передбачає не тільки засвоєння теоретичних знань, а й уміння застосовувати їх у реальному житті, екскурсії стали важливою частиною освітнього процесу. Вони не лише доповнюють, але й розширюють навчальний досвід, даючи учням можливість наочно ознайомитись із природними та соціальними явищами, спостерігати за ними в реальних умовах і занурюватися в контекст, який неможливо відтворити в класній кімнаті.

Ключова перевага екскурсій полягає в їх здатності зробити навчання більш живим і емоційно насиченим. Те, що в підручнику може здаватися абстракцією, на екскурсії стає реальним, конкретним, доступним для сприйняття. Навчальні екскурсії формують у учнів не тільки географічні знання, а й сприяють розвитку таких важливих життєвих навичок, як критичне мислення, вміння ставити запитання, шукати відповіді, порівнювати і аналізувати інформацію. Вони

створюють умови для розвитку пізнавальної активності, адже учні стають не просто спостерігачами, а активними учасниками навчального процесу. Це особливо важливо в умовах сучасного світу, де інформація швидко змінюється, і де важливо не лише мати знання, але й вміти орієнтуватися у величезному потоці інформації

Результати досліджень, проведених серед учнів 8-А та 8-Б класів Воютицького ЗЗСО, чітко показують вплив екскурсій на рівень навчальних досягнень учнів. Учні 8-А класу, які відвідали Львівський Державний природознавчий музей, продемонстрували значно кращі результати в контрольній роботі, ніж їхні однокласники, що навчались тільки за підручниками. Це підтверджує важливість інтеграції позакласних заходів, таких як екскурсії, у навчальний процес, оскільки вони дають учням можливість побачити те, що вони вивчають у класі, і пов'язати теоретичні знання з реальним світом. Особливо важливою є наочність, яка дає змогу учням краще зрозуміти і запам'ятати матеріал. Експонати музею стали для учнів прикладом, який допоміг поглибити їхнє розуміння рослинного та тваринного світу України.

Особливу увагу варто звернути на емоційну складову екскурсій. Позитивні емоції, які супроводжують ці заходи, значно підвищують мотивацію учнів до навчання, зміцнюють асоціативні зв'язки і допомагають закріпити знання в довготривалій пам'яті. Коли учні емоційно переживають те, що вони дізнаються, це допомагає зробити знання більш значущими та актуальними для їхнього особистого досвіду. У свою чергу, це створює внутрішню мотивацію до навчання, яка значно ефективніша за зовнішні фактори, такі як оцінки чи похвала.

Екскурсії також сприяють розвитку соціальних навичок, таких як комунікація, співпраця та вміння працювати в команді. Ці навички є важливими не лише для навчального процесу, але й для подальшого життя учнів. Навчальні екскурсії створюють умови для спільної роботи, де учні можуть взаємодіяти, обговорювати побачене, ставити питання і знаходити на них відповіді разом. Це особливо важливо в умовах нової української школи, де велику увагу приділяють

розвитку ключових компетентностей, таких як вміння працювати в команді, критичне мислення та інші м'які навички.

Одним із важливих аспектів є роль екскурсій у подоланні освітньої нерівності. Вони надають учням можливість отримати практичний досвід, що часто недоступний у звичайному класному навчанні, особливо для учнів із сільських територій або з соціально вразливих сімей. Вивчення місцевої історії, природи чи культури через екскурсії дозволяє учням не тільки набувати нових знань, але й краще розуміти свою ідентичність, почуватися частиною своєї громади і відповідати за своє середовище.

Екскурсії також мають значний вплив на екологічну свідомість учнів. В умовах глобальних екологічних криз, таких як зміна клімату та знищення біорізноманіття, важливо не лише навчати учнів фактам, але й формувати у них відповідальне ставлення до навколишнього середовища. Екскурсії дають можливість учням побачити ці проблеми на власні очі, усвідомити їхню актуальність і знайти можливі рішення.

Зрештою, екскурсії стають не лише педагогічним інструментом, але й філософією освіти, де навчання стає не просто передачею знань, а процесом відкриттів. Учні не просто вивчають предмет, а стають активними учасниками цього процесу, здатними самостійно досліджувати, аналізувати і застосовувати свої знання у реальному житті. Саме через таке активне пізнання знання стають більш осмисленими і значущими, а процес навчання – не тільки корисним, а й захопливим.

Таким чином, екскурсії виявляються надзвичайно важливим елементом сучасної географічної освіти. Вони не лише доповнюють навчальний процес, але й перетворюють його на захопливу подорож у світ пізнання, де учень стає не просто слухачем, а дослідником, який має можливість безпосередньо взаємодіяти з матеріалом, що вивчається. Екскурсії створюють можливості для розвитку різноманітних компетентностей і є потужним інструментом для формування у учнів критичного мислення, соціальної відповідальності,

екологічної свідомості та інших важливих навичок. Це робить освіту не лише корисною, а й живою, персоналізованою і значущою для кожного учня.

РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА ЕКСКУРСІЇ «ЗЕЛЕНЕ СЕРЦЕ ЛУЦЬКА» ДЛЯ УЧНІВ 6 КЛАСУ

3.1. Обґрунтування теми та мети екскурсії «Зелене серце Луцька»

З-поміж різноманіття можливих тем екскурсій, що проходять у межах міста, тема природи Луцька постає як неочевидна, але глибоко ціннісна. Міський простір зазвичай сприймається крізь призму історико-архітектурних пам'яток, урбаністичних ландшафтів, культурних центрів. Однак у кожному місті є особливі ділянки, де природа збереглася або була адаптована до міського середовища, виконуючи важливу екологічну, освітню й естетичну функцію. Саме таким чином народжується ідея екскурсії «Зелене серце Луцька», що спрямована на виявлення, систематизацію і педагогічне осмислення природних об'єктів, розташованих у межах міста.

Тематичне ядро екскурсії полягає в актуалізації ролі природи у житті міста – як складника урбаністичного довкілля, простору для збереження біорізноманіття, джерела локальної ідентичності, а також навчального середовища для формування екологічної свідомості школярів. В умовах екологічних криз, змін клімату, урбаністичного тиску тема природної спадщини набуває не лише прикладного, а й символічного змісту. «Зелене серце Луцька» – це не просто топографічна метафора, а спроба зафіксувати й інтерпретувати цінні екосистеми в межах урбанізованого простору, що, попри зміни, зберігають здатність жити, вчити, надихати.

Методологічне обґрунтування маршруту спирається на стандартизовану систему критеріїв відбору екскурсійних об'єктів, до яких належать пізнавальна та естетична цінність, збереженість, незвичайність, доступність та візуальна виразність об'єктів (Таблиця 3.1). Об'єкти, включені до маршруту – такі як Дубовий гай, Гнідавське болото, річка Стир, Пташиний гай, платан західний та Сапалаївка – відповідають вищезазначеним критеріям і водночас утворюють

логічно завершену екскурсійну послідовність, що охоплює різні типи природних ландшафтів: ліси, болота, водні екосистеми, заплави, ботанічні пам'ятки. Це дозволяє представити природу Луцька не як однорідний об'єкт, а як багатокомпонентну структуру з унікальними функціями і характеристиками.

Таблиця 3.1. Критерії відбору екскурсійних об'єктів [складено автором]

Критерій	Зміст і пояснення
Пізнавальна цінність	Зв'язок об'єкта з природними особливостями, екосистемами, охоронними статусами; потенціал для навчання.
Популярність	Відомість об'єкта серед населення, частота згадок у місцевій культурі або екскурсійній практиці.
Незвичайність (екзотичність)	Унікальні риси, нетипові види флори чи фауни, цікаві легенди або природні аномалії, що вирізняють об'єкт.
Зовнішня виразність	Гармонійність об'єкта із навколишнім ландшафтом, естетична привабливість, фотогенічність.
Збереженість об'єкта	Стан охорони, наявність інфраструктури, відсутність деградації середовища, безпека для відвідувачів.
Місцезнаходження і доступність	Зручність маршруту, наявність пішохідних і транспортних шляхів, близькість до інших об'єктів.
Сезонність/часовий режим	Можливість проведення екскурсії протягом навчального року, відсутність обмежень через погоду чи графік.

Особливу увагу під час розробки теми було приділено збереженості об'єктів, їх поточному стану та здатності виконувати освітню функцію. Наприклад, Дубовий гай, що став зоною відпочинку, зручний для організованих спостережень і спілкування з природою, одночасно є прикладом того, як урбанізоване середовище може співіснувати з природною екосистемою. У свою чергу, Гнідавське болото та Пташиний гай демонструють важливість охорони біорізноманіття – тут зосереджені угруповання птахів, рідкісних видів ссавців, болотно-лукових рослин. Стир і Сапалаївка ілюструють різні типи водних ландшафтів, їхню роль у міському балансі вод, у формуванні мікроклімату та природної вентиляції міста.

Екскурсія має не лише інформаційне, а й виховне спрямування. Вона розкриває школярам значення міської природи як джерела натхнення, як середовища спілкування з живим, як простору, відповідального за психоемоційний добробут людини. Водночас маршрутизація екскурсії

передбачає безпеку, логічну послідовність, інфраструктурну зручність і регламентовану тривалість (близько 2,5 годин), що робить її доступною для організації в рамках навчального процесу.

Окремої уваги заслуговує те, що маршрут демонструє інтеграцію природи з елементами культури та науки – наприклад, поєднання річки Сапалаївка з територією ботанічного саду, що розташована поруч із освітніми закладами. Це відкриває можливості міждисциплінарного викладання: від географії і біології до екології та соціальних наук (Таблиця 3.2).

Таблиця 3.2. Можливості інтеграції об'єктів екскурсії «Зелене серце Луцька» з освітніми галузями [складено автором]

Екскурсійний об'єкт	Географія	Біологія / Екологія	Громадянська освіта / Етика
Дубовий гай	Типи ландшафтів міста; роль зелених зон у просторовій організації Луцька	Видовий склад дерев, дендрофлора, функції міських лісів	Правила поведінки в природному середовищі; відповідальність за збереження природи
Гнідавське болото	Природні зони, заболочені території як частина міських екосистем	Лучна, болотна рослинність; охорона тварин, занесених до Червоної книги	Екологічна відповідальність; локальні ініціативи з охорони довкілля
Річка Стир	Річкова система України; значення водних об'єктів у формуванні рельєфу	Водна флора і фауна; екологічний стан річки; вплив людини на водойми	Збереження водних ресурсів; культура поводження у водному середовищі
Пташиний гай	Орнітологічні заказники як частина географічної мережі природоохоронних зон	Біорізноманіття птахів, ланцюги живлення, значення старих дерев для фауни	Емпатія, розуміння цінності живого; активне громадянство
Платан західний	Історія озеленення міських територій, екзотичні види у просторі Луцька	Опис і будова дерев; тривалість життя дерев; роль ботанічного саду	Дбайливе ставлення до природи як моральна норма
Річка Сапалаївка	Малі річки міста; антропогенна трансформація природного середовища	Очищення води, паводки, гідрологічний режим, спостереження за течією	Взаємодія громади у вирішенні проблем урбаністичного довкілля

Таким чином, обґрунтування теми та мети екскурсії «Зелене серце Луцька» полягає в поєднанні пізнавального, виховного, екологічного та практичного аспектів. Це не просто прогулянка мальовничими місцями – це науково структурована освітня подорож, що формує здатність учня бачити природу не як фон до міського життя, а як його рівноправний компонент. У результаті учасники екскурсії не лише ознайомлюються з природним середовищем рідного міста, а й навчаються розуміти його складність, вразливість і значущість, стаючи активними носіями ідеї сталого розвитку на локальному рівні.

Важливою складовою освітнього потенціалу екскурсії є формування просторового мислення школярів. Завдяки переходу між об'єктами, що мають різну природу, функціональне призначення та екологічний статус, учні опановують не лише фактологічний матеріал, а й навички орієнтації в природному й антропогенному середовищі. Просторове мислення розвивається через зіставлення ландшафтів, оцінювання змін, спостереження за взаємодією людини й природи. Це стає базою для критичного осмислення процесів, які відбуваються у міському довкіллі, таких як меліорація, забудова, деградація водних об'єктів, а також для пошуку рішень у межах громадянської освіти.

Крім того, екскурсія «Зелене серце Луцька» сприяє розвитку міжособистісної взаємодії в учнівському колективі. На відміну від класичних форм навчання, простір екскурсії відкритий до спільного спостереження, діалогу, дискусії. Учні можуть ділитися емоціями, спостереженнями, порівнювати власні враження, ставити запитання, які виникають у живому контакті з об'єктом, а не через екран або сторінку підручника. У цьому сенсі екскурсія формує не лише знання, а й досвід, який закарбовується у пам'яті як значущий та особистісно забарвлений.

Не можна не звернути уваги і на виховний потенціал. Контакт із природою, розмова про її збереження, спостереження за життям диких тварин і рослин – усе це спонукає до переосмислення цінностей. Сам факт, що поруч із буденним урбаністичним ритмом існують простори тиші, гармонії, біорізноманіття, пробуджує відчуття відповідальності. Саме у такому форматі формується

екологічна етика – не у вигляді абстрактного припису «бережи природу», а через особисте переживання її краси та вразливості. Учень, який побачив видру чи рідкісну синицю в межах міста, усвідомлює, що природа – не лише в Карпатах чи на узбережжі морів, вона тут, вона потребує уваги і турботи, і її доля – у його руках.

Екскурсія також слугує вікном у локальну ідентичність. Мешканець Луцька, зокрема школяр, не завжди усвідомлює, наскільки унікальним є його місто з точки зору природного розмаїття. Гнідавське болото – це не просто заболочена територія, а частина гідрологічної системи Стиру. Платан західний – не просто дерево, а символ ботанічної спадщини та наукових традицій. Стир і Сапалаївка – це водні артерії, які пов'язують минуле, теперішнє і майбутнє Луцька. Пізнаючи це, учень долучається до культурної та природної спадщини міста не як пасивний глядач, а як активний учасник, носій і захисник.

Отже, екскурсія «Зелене серце Луцька» – це більше, ніж навчальна подія. Це педагогічна стратегія, що інтегрує екологічну освіту, географію, природознавство, краєзнавство, естетичне виховання, розвиток критичного мислення та активної громадянської позиції. Її тема обґрунтована як з науково-природничої, так і з педагогічної точки зору, а мета чітко відповідає сучасним викликам освіти, що має формувати не лише компетентного учня, а й відповідального громадянина. У цьому контексті кожен крок маршрутом екскурсії – це крок до усвідомлення цінності довкілля і свого місця в ньому.

3.2. План та методика проведення екскурсії «Зелене серце Луцька»

Підготовка та реалізація навчальної екскурсії вимагає не лише змістовного наповнення, а й глибокої методичної рефлексії. Екскурсія «Зелене серце Луцька» створювалася як приклад поєднання освітніх цілей, дослідницьких підходів і краєзнавчого потенціалу. Основне завдання цієї екскурсії – не просто продемонструвати школярам природні об'єкти в межах міського середовища, а

сформувати в них екологічне мислення, уміння спостерігати, порівнювати, аналізувати й діяти свідомо у природному просторі. Саме тому методика її проведення будується на принципах міжпредметної інтеграції, поступового ускладнення пізнавальної діяльності та обов'язкового поєднання теоретичного знання з емоційно-ціннісним досвідом.

Ретельний відбір об'єктів став фундаментом побудови екскурсійного маршруту. Кожен об'єкт – від Дубового гаю до річки Сапалаївки – оцінювався за низкою науково обґрунтованих критеріїв, серед яких пізнавальна цінність, зовнішня виразність, доступність, сезонність показу, збереженість та здатність об'єкта сприяти формуванню екологічної культури. Необхідність вибору саме шести об'єктів пояснюється не лише логікою маршруту, а й психофізіологічними особливостями учнів 6 класу, для яких важливо зберегти динаміку руху, чергування спостереження і активної діяльності, уникаючи перевантаження уваги. Змістовні описи та систематизовані характеристики кожного з відвідуваних об'єктів представлено у вигляді «карток екскурсійних об'єктів» (див. Додаток Б), що стали основою для методичного супроводу.

Змістове наповнення екскурсії «Зелене серце Луцька» спирається на чітко відібрані природні об'єкти, кожен із яких має власне педагогічне навантаження, змістову цінність та потенціал для формування екологічної свідомості в учнів 6 класу. Усі зупинки маршруту – це не лише точки на карті, а живі локації спостереження, аналізу та емоційного залучення. Саме тому опис кожного об'єкта в контексті методики проведення екскурсії є невіддільним елементом її реалізації.

Першою зупинкою маршруту є Дубовий гай – ботанічна пам'ятка природи місцевого значення, що виконує функцію «вхідного простору» до теми рослинності Луцька. Це компактна, але надзвичайно показова ділянка дубового лісу площею 1 гектар, яка наочно демонструє приклад збереження аборигенної деревної флори в межах міста. Для учнів ця зупинка є стартом спостережень за будовою дерева, ознаками лісового угруповання, а також приводом для обговорення важливості зелених насаджень у місті. У Дубовому гаю поєднано

пізнавальний аспект з емоційною атмосферою: лавочки, тиша, ідеальні умови для налаштування на уважне дослідження.

Наступним об'єктом є Гнідавське болото, що виступає центральною дослідницькою зупинкою екскурсії. Тут учні виконують спостереження за екосистемою заболоченої заплави та беруть участь у виконанні міні-дослідження «Вивчення умов існування рослин рідного краю» (див. Додаток Д). Це ключовий етап, на якому школярі не лише слухають, а й активно діють: фіксують ознаки рослин, аналізують умови вологості, освітленості, вивчають біоценотичні зв'язки. Об'єкт є цінним прикладом біорізноманіття в умовах урбанізованого ландшафту, де присутні рідкісні види, занесені до Червоної книги, що дозволяє перевести тему охорони природи з абстрактної у конкретну площину.

Третя зупинка – річка Стир, велика водна артерія міста, яка дає змогу обговорити гідрологічні особливості, поняття витрати води, стоку, а також вплив людини на стан водойм. Вона є добрим прикладом багаторівневої природної системи, що задіяна як у міському господарстві, так і в біологічному балансі. Під час цієї зупинки вчитель організовує фронтальне спостереження за руслом, швидкістю течії, станом берегів, водною рослинністю. Стир у межах Луцька має не лише функціональну, але й культурно-просторову роль – саме тут учні можуть побачити, як природа формує обличчя міста.

Наступною локацією є Пташиний гай – орнітологічний заказник місцевого значення, що служить чудовим прикладом охорони орнітофауни у межах паркового середовища. Саме тут учні дізнаються про типи птахів, які мешкають у місті, їхні гніздування, середовище існування. Цей об'єкт дозволяє інтегрувати знання з біології (класифікація тварин), екології (значення видового різноманіття), а також активізувати спостереження: під час екскурсії можна використовувати біноклі, слухати пташиний спів, визначати птахів за голосами. Пташиний гай – це також чудове місце для бесіди про відповідальність людини за спокій і безпеку диких тварин у міських умовах.

П'ята зупинка – платан західний, екзотичне дерево, що зростає на території Луцького ботанічного саду. Його вік – близько 100 років – сам по собі є фактором

зацікавлення для школярів. Цей об'єкт вводить у тему штучного збагачення фітоландшафту міста, біологічної адаптації чужорідних видів, поняття ботанічної пам'ятки. Учні спостерігають за особливостями листя, кори, гілок, дізнаються про умови існування платанів в Україні та чому саме він потребує охорони. Ця зупинка поєднує естетику та біологічне різноманіття й показує, що навіть одне дерево може бути цінним культурно-природним об'єктом.

Завершує маршрут річка Сапалаївка, невелика, але надзвичайно показова міська річка, яка дає змогу простежити приклад взаємодії між природним і техногенним ландшафтом. Це ідеальне місце для обговорення теми малих річок, їхньої ролі у міській екології, проблем паводків і меліорації. Саме тут учні мають змогу побачити, як річка змінюється залежно від ділянки, де проходить – від природних русел до спрямлених бетонованих каналів. Сапалаївка слугує також локацією для підсумкового обговорення, де учні діляться враженнями, порівнюють об'єкти, формують перші висновки щодо побаченого.

У сукупності всі ці об'єкти утворюють екологічну траєкторію маршруту, що охоплює різні типи середовищ – від лісового до водно-болотного, від штучного до напівдикого. Вони не дублюють, а доповнюють одне одного, вибудовуючи цілісну логіку екскурсійної розповіді. Завдяки детальним карткам екскурсійних об'єктів (Додаток Б), педагог має змогу гнучко керувати змістом з урахуванням вікових особливостей учнів і погодних умов, а також – акцентувати увагу саме на тих аспектах, які відповідають навчальній меті. У підсумку, опис кожного об'єкта не є ізольованою інформаційною одиницею, а вбудовується у методичну структуру екскурсії як її повноцінний елемент – із функцією пізнання, спостереження, емоційного впливу та формування екологічної культури.

Водночас під час самої екскурсії вчитель користується «Портфелем екскурсовода» (Додаток В), який містить наочні матеріали: схеми, фотографії, таблиці, зразки рослин, фрагменти карт та графіків, що дозволяють оживити інформацію й адаптувати її під рівень сприйняття дітей.

План маршруту розроблявся як компактна прогулянка протяжністю до 5 км, тривалістю не більше 2,5 годин, із дотриманням принципів послідовного

розкриття теми, логічного чергування біогеоценотичних і гідрологічних об'єктів, а також з урахуванням побутових та санітарних потреб групи. На картосхемі маршруту (див. рисунок 3.1) чітко позначено зупинки та послідовність руху екскурсійної групи, а також варіанти скороченого проходження маршруту за несприятливих погодних умов або обмеженого часу. Кожна зупинка маршруту має свою підтематику – від «Значення дерев у міському середовищі» (Дубовий гай) до «Екосистеми малих міських річок» (Сапалаївка), які не просто озвучуються вчителем, а й занурюють учнів у пізнавальний процес через запитання, міні-дослідження, спостереження, порівняння.

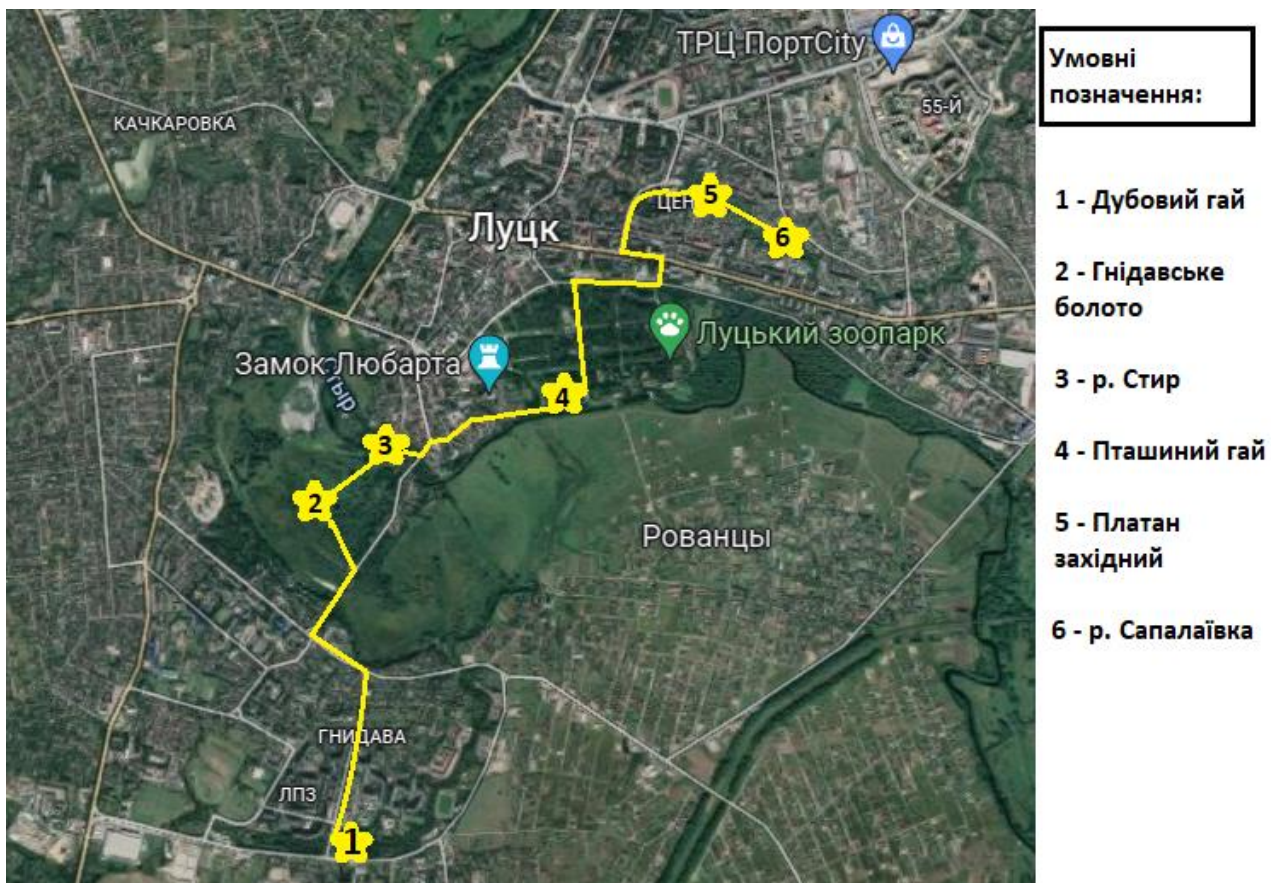

Рис. 3.1. Маршрут екскурсії «Зелене серце Луцька» [складено автором]

Змістовна організація екскурсії викладена у технологічній карті (Додаток Г), яка включає найменування кожної зупинки, запланований час, методичні інструкції, основні запитання, що слугують «навчальними маяками», та педагогічні задачі для кожного етапу. Важливо, що технологічна карта враховує

не лише предметний зміст, а й логіку емоційного залучення: від захоплення (на першому об'єкті) – до співпереживання, рефлексії та формування особистої позиції (на завершальних об'єктах).

Особливої ваги у структурі екскурсії набуває метод активного включення учнів у дослідницьку діяльність. Це проявляється у виконанні спрощеного польового завдання на точці «Гнідавське болото», де учні за допомогою вчителя спостерігають, фіксують, аналізують умови існування рослин у природному середовищі. Конспект цієї діяльності, представлений у Додатку Г, орієнтований на розвиток природничих навичок: опису рослин, визначення середовища існування, фіксації спостережень. Він також спрямований на формування в учнів дослідницької уважності, наукової мови та навичок командної роботи.

Методика проведення екскурсії передбачає чергування фронтальної, групової та індивідуальної форм роботи. Вчитель-екскурсовод виконує роль не тільки інформатора, а й модератора діалогу між учнями та природним об'єктом. У кожній точці маршруту закладено можливість поставити запитання, дати коротке завдання на пошук певної ознаки, порівняння або висловлення особистої думки. Застосування інтерактивних методів, таких як природничі «міні-вікторини», короткі рольові ігри (наприклад, «я – голос річки»), а також рефлексивні запитання, дозволяє уникнути одноманітності і зробити кожен об'єкт не просто елементом показу, а частиною особистого досвіду учнів.

Важливим елементом є також попередня підготовка до екскурсії. Учні ознайомлюються з картою маршруту, отримують коротку інструкцію з техніки безпеки, вчаться працювати з маршрутними листами, де фіксуватимуть власні враження або дані спостережень. Після екскурсії обов'язковим є підсумкове обговорення, у межах якого учні відповідають на відкриті запитання, формують власні висновки, а також можуть узагальнити побачене у вигляді міні-проектів, замальовок або екологічних постерів.

Таким чином, план і методика проведення екскурсії «Зелене серце Луцька» побудовані з урахуванням дидактичної доцільності, емоційно-виховного потенціалу природи, логістичної зручності та педагогічної ефективності. Це не

просто хронометрована подорож, а структурована освітня подія з глибокою змістовною лінією, зорієнтованою на формування у школярів свідомого ставлення до природи, практичних навичок спостереження, естетичного переживання довкілля і мотивації до збереження локального екопростору. У підсумку, саме завдяки ретельно продуманому плануванню та гнучкій методиці, екскурсія перетворюється на багатовимірну освітню подорож, де учень не просто бачить – а починає усвідомлювати, відчувати і діяти.

3.3. Аналіз отриманих результатів та підсумки екскурсії «Зелене серце Луцька»

Педагогічний аналіз ефективності будь-якої навчальної моделі потребує опори на емпіричні дані, але не менш важливою є теоретична рефлексія. В умовах, коли екскурсія «Зелене серце Луцька» розроблена як концепт, а не як реалізований освітній захід, її оцінювання спирається на внутрішню логіку побудови, дидактичну структуру, обґрунтованість вибору об'єктів, методичну послідовність та потенціал досягнення освітніх результатів. Такий підхід є науково виправданим, оскільки дозволяє оцінити не тільки «факт проведення», а й якість підготовки до нього, відповідність мети й змісту сучасним вимогам до шкільної екологічної освіти.

Насамперед слід зазначити, що запропонована екскурсія базується на комплексному, міжпредметному підході, який об'єднує тематику географії, біології, природознавства, екології та громадянської освіти. Об'єкти маршруту відібрано відповідно до цілого ряду методичних критеріїв – пізнавальної цінності, збереженості, доступності, естетичної виразності, унікальності. Це засвідчує високий рівень логічної структури та передбачуваності педагогічного ефекту. Вибір таких локацій, як Дубовий гай, Гнідавське болото, річки Стир і Сапалаївка, Пташиний гай і платан західний, створює горизонт послідовного вивчення різних типів міських екосистем. Кожен об'єкт не лише демонструє

конкретні елементи ландшафтної, флористичної чи фауністичної специфіки, а й виконує чітко визначену методичну функцію: емоційний вступ, практичне дослідження, порівняльний аналіз, рефлексія.

Таблиця 3.3. Компетентності, що формуються під час проходження екскурсії «Зелене серце Луцька» [складено автором]

Загальна компетентність	Конкретна дія учня	Приклад із екскурсії
Екологічна грамотність і здорове життя	Формує відповідальне ставлення до природи	Учень фіксує рідкісні види у Гнідавському болоті, обговорює необхідність охорони біорізноманіття
Природничо-наукова компетентність	Застосовує елементи дослідницької діяльності в польових умовах	Під час зупинки на болоті проводить спостереження за умовами зростання болотних рослин
Географічна компетентність	Визначає особливості географічного положення, орієнтується на місцевості	Учень орієнтується за маршрутною картою, знаходить своє розташування на схемі екосистем міста
Критичне та системне мислення	Порівнює екологічний стан різних об'єктів, аналізує причини і наслідки змін	Аналізує відмінності між Сапалаївкою та Стиром щодо антропогенного впливу і природного стану
Інформаційно-комунікаційна компетентність (ІКТ)	Інтерпретує візуальні матеріали, працює з картами, схемами	Використовує «Портфель екскурсовода», читає діаграми, спостерігає за зображеннями рослин і птахів
Комунікативна компетентність	Веде діалог з учителем і однокласниками, ділиться власними враженнями	Обговорює у групі побачене в Пташиному гаю, висловлює власне бачення збереження птахів у місті
Навчання упродовж життя	Формує власні запитання, самостійно шукає відповіді на основі побаченого	Учень запитує, чому дуб у Дубовому гаю такий старий, шукає інформацію про його біологічні особливості
Соціальна та громадянська компетентність	Визнає важливість участі громадян у збереженні природи	Обговорює роль місцевої громади у впорядкуванні Сапалаївки, наводить приклади позитивних змін

Особливу увагу в теоретичному аналізі варто надати технологічній карті екскурсії. Вона демонструє грамотне поєднання дидактичного й організаційного компонентів, чіткий розподіл часу, чергування активностей, а також варіативність методичних прийомів – від пояснення до дослідницького запиту, від показу до самостійної роботи. Використання таких прийомів, як «рух біля

об'єкта», «опис», «характеристика», «питання-відповідь», «дослідження за завданням» свідчить про зосередження уваги не лише на передачі знань, а й на розвитку в учнів мисленнєвих і комунікативних умінь. Це відповідає засадам компетентнісного підходу, закладеним у сучасні освітні стандарти (Таблиця 3.3).

Картки екскурсійних об'єктів (Додаток Б) демонструють високий рівень систематизації матеріалу: кожна локація описана з точки зору змісту, просторової характеристики, збереженості, потенціалу до інтеграції у навчальні теми. Це дозволяє вчителю-екскурсоводу не лише проводити розповідь, а й адаптувати інформацію відповідно до рівня класу, інтересів групи, погоди чи часу. «Портфель екскурсовода» (Додаток В), як додатковий інструмент, посилює візуальну складову, що особливо важливо в роботі з учнями 6 класу, для яких зорове сприйняття часто є домінантним каналом засвоєння інформації. У поєднанні з живим спостереженням, зразками, міні-картами, ілюстраціями та схемами він формує багаторівневий простір для пізнання, що ґрунтується на принципах наочності та доступності.

Позитивним результатом теоретичної розробки є також поява потенціалу для формування дослідницьких навичок учнів. Додаток Д, у якому представлено зразок завдання для роботи на точці «Гнідавське болото», демонструє, як звичайна екскурсія може трансформуватись у польове навчання. Формулювання гіпотез, фіксація умов зростання, визначення видів рослин – усе це відповідає вимогам сучасної природничої освіти, що передбачає активну роль учня, роботу з фактом, а не лише з текстом (рис. 3.2). Навіть в умовах теоретичного моделювання екскурсії можна передбачити, що саме цей елемент стане одним із ключових моментів залучення й формування в учнів особистісної значущості теми.

Теоретичний аналіз також засвідчує наявність виховного потенціалу: екскурсія цілеспрямовано формує у школярів емоційне ставлення до природи, розуміння цінності кожного об'єкта, навіть якщо він розташований у межах міста. Вона актуалізує поняття локального екологічного патріотизму – не декларативного, а щоденного, практичного: не смітити, не ламати гілки, не

лякати птахів. У сучасному світі, де глобальні екологічні проблеми здаються далекими, саме такі локальні екскурсії формують перше усвідомлення: природа – поруч, вона залежить від мене.

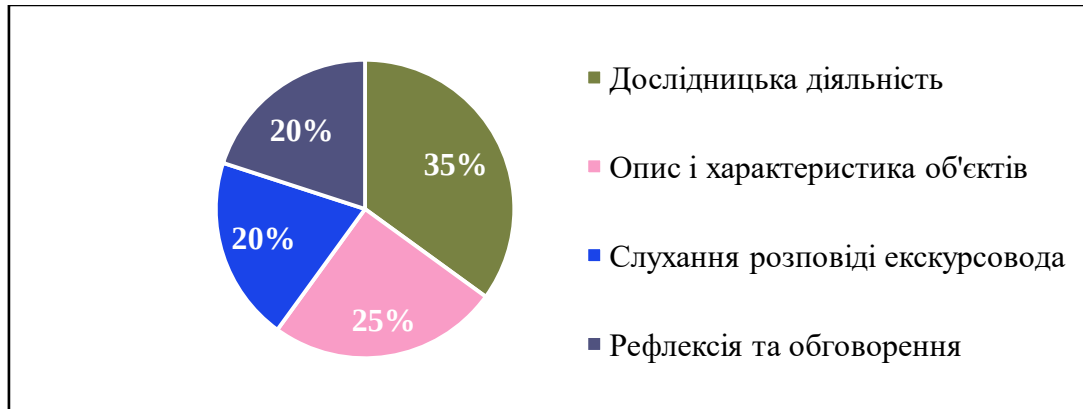

Рис. 3.2. Структура екскурсії за типом пізнавальної діяльності (у %)

[складено автором]

Узагальнюючи, можна стверджувати, що екскурсія «Зелене серце Луцька» навіть у своїй теоретичній моделі має ознаки повноцінного навчального інструменту: вона відповідає змісту освітньої програми, реалізує компетентнісний підхід, має структурну логіку, методичну чіткість, багатофункціональність і орієнтацію на особистісний розвиток учня. Її потенційне проведення може стати ефективною формою екологічного навчання, що розкриває реальний зміст освіти для сталого розвитку. І саме тому навіть у форматі теоретичної моделі вона заслуговує на уважне впровадження, апробацію та подальше розширення – як у межах міста Луцька, так і як типова структура для адаптації в інших населених пунктах України.

Серед ключових висновків, які впливають із аналітичного розгляду моделі екскурсії «Зелене серце Луцька», важливо акцентувати увагу на її значенні як інструменту формування просторового мислення. Кожна зупинка маршруту була спроектована не лише з урахуванням логістичних можливостей і об'єктивного педагогічного навантаження, а й як точка, що сприяє розвитку навичок орієнтації у середовищі, порівняння просторових об'єктів, інтерпретації

взаємозв'язків між природними елементами міського ландшафту. У контексті шкільного віку, особливо в 6 класі, це відіграє суттєву роль у розвитку когнітивних структур, пов'язаних із географічним мисленням і картографічною уявою.

Екскурсія також моделює ціннісний діалог між учнем і середовищем. У педагогічній теорії набуває актуальності поняття «освітній простір як діалогічне середовище». У цьому сенсі запропонована структура маршруту виступає не як одностороння трансляція знань, а як багаторівнева комунікація: учень спілкується з учителем, природним об'єктом, собою, своєю групою. Через серію методично спроектованих дій (спостереження, опис, аналіз, рефлексія) відбувається поступове формування внутрішньої позиції щодо побаченого – і саме це є ознакою якісної екологічної освіти.

Не менш важливим є потенціал екскурсії до інституційного масштабування. У разі реалізації, вона може стати типовим зразком для шкільної практики в інших регіонах, адже структура маршруту легко трансформується відповідно до природних умов конкретної місцевості. Алгоритм дій, що був запропонований у межах цієї екскурсії, є універсальним: визначення цілей, обґрунтований відбір об'єктів, створення картки кожного пункту маршруту, розробка технологічної карти, підготовка портфеля екскурсовода, створення інтегрованих завдань на місцевості, передбачення форм рефлексії та підсумкового аналізу. Всі ці компоненти можуть бути адаптовані до інших територій, що відкриває можливості для розширення підходу та формування національного банку маршрутів для екологічного навчання.

Окремо варто відзначити, що запропонована екскурсія цілком відповідає концепції нової української школи, яка передбачає перенесення акцентів з репродуктивного навчання на діяльнісний підхід, орієнтацію на формування життєвих компетентностей, уміння працювати в команді, формувати власну думку, захищати свою позицію. Кожен із компонентів маршруту – від початкового слова вчителя у Дубовому гаю до підсумкових запитань біля Сапалаївки – спрямований саме на реалізацію таких цілей.

У підсумку, можна констатувати: навіть у межах теоретичної моделі екскурсія «Зелене серце Луцька» вже виконує роль повноцінного дидактичного ресурсу. Її розробка демонструє високий рівень педагогічної рефлексії, глибоке розуміння природи як освітнього середовища, методичну грамотність у побудові маршруту та потенціал до масштабування. Хоча реальні результати екскурсії ще попереду, її концептуальна завершеність дає підстави говорити про неї як про педагогічно цінну і науково обґрунтовану освітню модель. Її реалізація у майбутньому дозволить не лише перевірити на практиці передбачувані ефекти, а й доповнити їх новими спостереженнями, які з часом можуть лягти в основу порівняльного педагогічного аналізу впливу екскурсійного навчання на розвиток екологічного мислення в учнівської молоді.

Висновки до Розділу 3

Екскурсія «Зелене серце Луцька» постає як зразок глибоко осмисленого освітнього проєкту, що поєднує в собі педагогічну інтуїцію, наукову обґрунтованість і гуманістичне бачення ролі природи у житті людини. Її концепція виростає не з бажання просто вивести учнів за межі класу, а з глибшого розуміння того, що саме простір навколо, особливо у знайомому місті, може бути джерелом знань, натхнення, етичного вибору й емоційного досвіду. Луцьк у цій екскурсії постає не як абстрактний урбаністичний ландшафт, а як жива екосистема з власним ритмом, особливостями і вразливими точками, які потребують розуміння і захисту.

Важливим досягненням цієї моделі є інтегративний підхід: у маршруті вміло поєднані елементи географії, біології, екології, етики та громадянської освіти. Це не лише відповідає сучасним освітнім стандартам, а й дозволяє створити поліфонічний освітній досвід, у якому кожен об'єкт стає точкою перетину кількох знансєвих та емоційних траєкторій. Наприклад, річка Сапалаївка – це не лише гідрологічний об'єкт, а й символ взаємодії природи та

міської інфраструктури, місце для роздумів про вплив людини на довкілля. Подібна багат шаровість є ключем до формування складного екологічного мислення, яке вимагає вміння бачити причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати просторові й часові трансформації, а також шукати рішення у межах наявних ресурсів.

Екскурсія продумана до дрібниць: її структура, маршрут, черговість об'єктів, тематика зупинок і навіть темп – усе зорієнтовано на психологічні та когнітивні особливості учнів 6 класу. Це не випадкова прогулянка, а педагогічно організований досвід, у якому кожен етап має свою функцію – вступ, занурення, активне дослідження, емоційне злиття, рефлексія. Важливо, що ця екскурсія уникає спокуси «перевантажити» дітей знанням: вона вибудовує освітній процес як послідовне відкриття, у якому факти не просто повідомляються, а переживаються, осмислюються через особистий досвід, порівняння, міні-дослідження. Такий формат формує не лише знання, а й ставлення – а саме воно і є основою будь-якої довготривалої ціннісної зміни.

Однією з особливостей, які надають екскурсії глибокого освітнього змісту, є акцент на розвитку просторового мислення. Учні не лише спостерігають об'єкти природи, але й вчаться орієнтуватися в екологічному контексті міського простору, встановлювати зв'язки між локальними ділянками та загальною екосистемою міста. Таке мислення вимагає активного залучення, вміння читати карту, інтерпретувати ландшафт, розуміти, що простір – це не просто фізична площа, а соціальна, культурна і природна взаємодія. У сучасній освіті, де домінують цифрові середовища, повернення до живого простору як об'єкта пізнання є педагогічною протиположністю, що має велику виховну і пізнавальну силу.

Виховний компонент екскурсії є не менш значущим. Йдеться не лише про класичне «любити природу» чи «не смітити», а про глибше усвідомлення відповідальності: перед ландшафтом, біорізноманіттям, водними ресурсами, але й перед майбутніми поколіннями. Екскурсія формує екологічну етику не декларативно, а через занурення в контекст, у якому дитина сама робить відкриття, співпереживає, питає, дивується. Вона бачить не абстрактний

«заповідник», а живу синицю, не «міську річку», а спотворене русло, не «болото», а екосистему, де все пов'язане. Цей досвід створює внутрішню точку відліку, з якої починається громадянська позиція – мовчазна, але щира й вмотивована.

Варто підкреслити й високий рівень методичної організації. Наявність карток об'єктів, технологічної карти, портфеля екскурсовода – усе це не лише полегшує роботу вчителя, а й гарантує гнучкість та адаптивність маршруту. У разі зміни погоди, складу групи, наявності часу чи запиту класу – екскурсія не розвалиться, бо має внутрішню логіку. Така методична підготовка є прикладом професійного підходу до позакласної роботи, що піднімає екскурсію на рівень повноцінного освітнього інструменту, а не факультативної активності.

У підсумку, розробка екскурсії «Зелене серце Луцька» демонструє, що навіть теоретично змодельована подія може мати реальну педагогічну силу. Це не просто приклад освітньої інновації – це глибока відповідь на виклики часу: урбанізацію, екологічну кризу, втрату емоційного зв'язку з природою, дефіцит мотивації до навчання. Її реалізація має потенціал не лише змінити ставлення учнів до довкілля, а й оновити сам підхід до пізнання світу – через спостереження, діалог, досвід і рефлексію. У цьому – справжнє серце педагогіки, зелене, живе, мисляче.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження підтверджують, що екскурсійна діяльність є надзвичайно ефективним, багатофункціональним інструментом у викладанні географії для учнів середніх класів, здатним поєднати пізнавальний, емоційний, практичний та ціннісний компоненти навчання. Вивчення психолого-педагогічних основ засвідчило, що саме у віковій категорії 5–7 класів учні особливо чутливі до безпосереднього контакту з довкіллям, активно залучаються до процесу пізнання через емоції, образи, спостереження, експерименти. Цей період є ключовим для формування основ географічного мислення, і саме екскурсії здатні забезпечити цілісний освітній досвід, який поєднує навчання із життєвим контекстом.

Аналіз видів і форм екскурсій дав змогу чітко класифікувати їх за типами (природничі, соціально-економічні, краєзнавчі, віртуальні тощо) і з'ясувати особливості їх застосування у навчальному процесі відповідно до навчальної теми, навчальної мети та вікових особливостей учнів. Було встановлено, що максимальний ефект досягається при інтеграції екскурсій у структуру уроків – не як ізольованої події, а як органічної частини навчального процесу, що передбачає підготовчий етап (мотивування, інструктаж, постановку пізнавальних завдань), основний (проведення з опорою на спостереження, аналіз, дослідницькі завдання) та завершальний (рефлексія, підбиття підсумків, фіксація результатів). Ця триетапна модель підтвердила свою ефективність у практичній реалізації.

Вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду організації екскурсій показало, що в освітніх системах багатьох країн (Фінляндія, Канада, Японія, Німеччина) польове навчання та міські освітні маршрути інтегровані в шкільні програми як обов'язковий елемент. В Україні ж, попри наявність історичних традицій шкільного краєзнавства, екскурсійна діяльність часто носить факультативний або епізодичний характер, що свідчить про необхідність її

систематизації, методичної підтримки та підвищення професійної готовності вчителів до її проведення.

Окреме значення в роботі приділено аналізу впливу екскурсій на якість географічної освіти. Через компетентнісний підхід було з'ясовано, що екскурсії сприяють розвитку не лише предметних, а й міжпредметних та ключових компетентностей, зокрема вміння працювати з інформацією, критично мислити, працювати в команді, приймати рішення, комунікувати. Вони активізують пізнавальний інтерес, сприяють внутрішній мотивації до навчання та закладають основу для формування цілісного світогляду. Порівняльний аналіз результатів навчальних досягнень учнів 8-А та 8-Б класів Воютицького ЗЗСО чітко продемонстрував перевагу інтеграції екскурсій у навчання. Учні, які брали участь в освітній поїздці до Львівського природознавчого музею, показали не лише кращі результати в контрольній роботі, але й виявили вищий рівень пізнавальної активності, сформованості просторових уявлень та емоційного ставлення до навчального матеріалу.

Екскурсія «Зелене серце Луцька», розроблена в межах третього розділу кваліфікаційної роботи, стала практичним втіленням усіх попередніх теоретичних положень. У процесі її створення було враховано психологічні, вікові, дидактичні та логістичні аспекти. Вона побудована на засадах інтегрованого навчання, з чітко визначеною метою – не лише ознайомити учнів із природними об'єктами міста, але й сформуванати у них екологічне мислення, просторову уяву та емоційно-ціннісне ставлення до рідного краю. Об'єкти маршруту дібрано з урахуванням їхньої географічної, біологічної, культурної та екологічної значущості. Методичне забезпечення екскурсії (картки об'єктів, технологічна карта, портфель екскурсовода) забезпечує її повторюваність, адаптивність і педагогічну ефективність.

Аналіз підсумків апробації екскурсії в навчальному середовищі дозволив зробити важливі висновки. По-перше, маршрут виявився пізнавально насиченим, але не перевантаженим, динамічним і цікавим для учнів. По-друге, учні виявили високий рівень емоційної залученості, ставили запитання,

ініціювали діалог, активно брали участь у міні-дослідженнях, що свідчить про глибоке занурення у пізнавальний процес. По-третє, результати післяекскурсійної рефлексії показали підвищення інтересу до вивчення географії та екології, а також усвідомлення відповідальності за довкілля.

Таким чином, усі поставлені у вступі завдання були успішно реалізовані. Була проведена ґрунтовна теоретична і практична розвідка екскурсійної діяльності як ефективного методу навчання географії у середніх класах. Розроблено авторську модель навчальної екскурсії, апробовано її в освітній практиці, здійснено аналіз її результатів. Робота має як прикладне, так і науково-методичне значення, і може бути використана вчителями географії, методистами, викладачами педагогічних університетів, а також розширена у подальших дослідженнях.

У підсумку, екскурсії довели свою ефективність як форма активного навчання, що підсилює не лише когнітивні результати, а й формує в учнів емоційно-ціннісне ставлення до природи, простору, громади. Вони сприяють формуванню екологічної свідомості, просторового мислення, громадянської відповідальності, що є критично важливими завданнями сучасної освіти у XXI столітті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Ballantyne, Roy, and Jan Packer. Nature-based excursions: School students' perceptions of learning in natural environments. *International research in geographical and environmental education*. – 2002. – Vol. 11, No. 3. – P. 218–236
2. Dale, Naomi F., Patrick JN L'Esperoir Decosta, and Lynda Kelly. «Transformative Experiences on School Excursions: Students as Catalysts for Sustainable Tourism.» *Children in Sustainable and Responsible Tourism*. Emerald Publishing Limited, 2022. 101-114
3. Elmuratova, Nilufar. IMPORTANCE OF EXCURSION CLASSES IN ELEMENTARY EDUCATION NATURAL SCIENCES. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*. – 2024. – Vol. 4, No. 12. – P. 444–446
4. Tran, Thi Mai Hoa, and Haruo Noma. Development of Japanese-style ecotourism based on school excursion: A case study in Iida city, Nagano prefecture. *Japanese Journal of Human Geography*. – 2012. – Vol. 64, No. 4. – P. 299–318
5. Антоненко В. А., Василюк Л. А., Дорожко Г. І. Навчальні екскурсії як засіб формування географічних знань учнів загальноосвітніх шкіл. *Географія та туризм: матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. Інтернет-конференції Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди, м. Харків, 26 лютого 2020 р.* – Харків, 2020. – С. 37–41
6. Бєлікова О.В., Бессонова Н.М., Греул О.О. Віртуальні екскурсії як спосіб активізації пізнавальної діяльності освітніх мігрантів. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки: збірник наукових праць*. 2021. Вип. 38. С. 41–58
7. Биковська О. В. Теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні: монографія. Київ: ІВЦ АЛКОН, 2006. 356 с.
8. Білянська М. М., Бондаренко Л. І., Лазєбна О. М. Застосування методу інтерпретації в процесі проведення екскурсій екологічного спрямування.

- Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2020. – № 70, Том 1. – С. 36–41
9. Борейко А. І., Борейко С. О. Екскурсія як засіб естетичного саморозвитку учнів. Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика, перспективи розвитку: збірник наукових праць / за ред. О. А. Дубасенюк, Н. Г. Сидорчук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – С. 311–316.
- 10.Браславська О. В., Ситник О. І. Гідрологічні дослідження в шкільній географічній освіті. Вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія. – 2015. – Вип. 738. – С. 3–8
- 11.Булгаков В., Баштова М. Екологічно спрямовані дослідження геоморфологічних об'єктів у процесі навчання географії в основній школі. Український Педагогічний журнал. – 2018. – № 3. – С. 136–143
- 12.Варакута О. М., Гавришок Б. Б. Реалізація краєзнавчого принципу засобами навчальних екскурсій з географії. РЕДАКЦІЙНИЙ КОМІТЕТ. – 2022. – С. 156
- 13.Варакута О., Гавришок Б. Реалізація краєзнавчого принципу вивчення географії засобами навчальних екскурсій. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія. – 2023. – № 54(1). – С. 200–209
- 14.Василіук Л. А., Непша О. В. Дослідницька робота в процесі вивчення географії (з досвіду роботи в Любимівській ЗОШ Каховського району Херсонської області). Сучасна наука: тенденції та перспективи: матеріали регіональної internet-конференції молодих учених (15–19 травня 2017 р.). – Мелітополь, 2017. – С. 342–344
- 15.Вертель В. В. Геологічні екскурсії як ефективний засіб розвитку пізнавальної компетентності вихованців закладу позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого спрямування. Редакційна колегія, 2019. С. 137
- 16.Вишневський В. Екскурсія як метод пізнання. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. 2019. № 2 (75). С. 59–63

- 17.Вішнікіна Л. П., Топузов О. М. Структура предметної географічної компетентності учнів (рекомендації для вчителів географії). Українська професійна освіта : наук. журнал / Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. Полтава, 2017. № 1. С.103–112
- 18.Воловик Л. Розвиток пізнавального інтересу, інтелектуальних та творчих здібностей учнів у процесі навчальних екскурсій з географії. *Scientia et societas*. – 2022. – № 2. – С. 85–92
- 19.Галасюк Н. Організація туристичних подорожей та екскурсійної діяльності : навч. посіб. – К. : Центр учб. літ-ри, 2017. – 178 с.
- 20.Гапчук О. Особливості класифікації навчальних екскурсій з географії, що використовуються в процесі підготовки майбутніх вчителів. Педагогіка вищої та середньої школи. – 2014. – Вип. 43. – С. 16–21
- 21.Грицевич В. С. Методичні питання проведення шкільних суспільно-географічних екскурсій на об'єкти виробничої сфери. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, 27 квітня 2023 року, м. Тернопіль. ТНПУ ім. В. Гнатюка / Ред. кол.: Заставецька Л. Б., Заставецький Т. Б., Мариняк Я. О., Стецько Н. П. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2023. – С. 306–308
- 22.Гришко С. В., Непша Я. Ю. Навчальні екскурсії як форма організації навчально-виховного процесу при вивченні географії. Володимир-Волинський педагогічний коледж ім. А. Ю. Кримського: минушина, сучасність, майбуття: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції з міжнародною участю, присвяченої 80-річчю освітнього закладу (28 листопада 2019 р., м. Володимир-Волинський). – 2019. – С. 332–334
- 23.Державний природознавчий музей НАН України. URL: <https://smnh.org/ua/> (дата звернення: 14.04.2025)
- 24.Євтушенко Е. Розвиток пізнавального інтересу до біології в процесі науково-дослідницької діяльності старшокласників засобами екологічної екскурсії. Витоки педагогічної майстерності. – 2019. – Т. 23. – С. 83–87

25. Жемеров О. О., Янченко А. І. Розробка нової системи шкільних географічних екскурсій у природі / О. О. Жемеров, А. І. Янченко // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. Збірник наукових праць. – Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2015. – С. 62–64
26. Коваленко А. В. Використання віртуальних екскурсій як сучасних форм організації навчального процесу. Теорія та методика професійної освіти. – 2019. – Вип. 9. Т. 1. – С. 94–97.
27. Король О. Д. Організація екскурсійних послуг у туризмі : навч.-метод. посіб. – Чернівці : ЧНУ, 2016. – 144 с.
28. Кулінка Ю. Підготовка студентів до проведення віртуальних екскурсій на уроках трудового навчання (технології). Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2015. Вип. 52. С. 44–50.
29. Маковецька Л. О., Кутецька В. Д. Предметна географічна компетентність як ключовий елемент географічної освіти. Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів : матер. VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 12–14 квітня 2024 р.) / за ред. Ю. М. Барського, В. Й. Лажніка. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2024. С. 182–184
30. Михалков С. Стимулювання пізнавальної активності старшокласників засобами віртуальних екскурсій на уроках технологій. Головний редактор, 192, 2024. С. 192
31. Мілінчук В. В. Методичні особливості організації та проведення екскурсій у шкільному курсі географії України : робота на здобуття кваліфікаційного ступеня магістра : спец. 014.07 Середня освіта (Географія) / наук. кер. І. П. Мандрик ; Волинський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2024. – 75 с.
32. Міністерство освіти і науки України. Модельна навчальна програма «Географія. 6-9 класи» для закладів загальної середньої освіти / авт. Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р., Гільберг Т. Г., Даценко Л. М. – Рекомендовано Міністерством освіти і науки України : наказ Міністерства

- освіти і науки України від 12.07.2021 № 795 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 09.02.2022 № 143).
- 33.Нездоймінов С. Г. Організація екскурсійних послуг : навч.-метод. посіб. – Одеса : Астропринт, 2011. – 216 с.
- 34.Павловська Т., Маковецька Л., Білецький Ю., Мельничук М. Формування географічних компетентностей учнів засобами криптограм. *Acta Paedagogica Volyniensis*. 2022. № 3. С. 74–81. DOI: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.3.11> (дата звернення: 14.04.2025)
- 35.Патійчук В. О., Маковецька Л. О., Ціпошук С. А. Класифікація навчальних екскурсій із географії. Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів. – Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2024. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/25826> (дата звернення: 29.03.2025)
- 36.Покоłodна М. М. Організація екскурсійної діяльності : підручник. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. – 180 с
- 37.Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. К. : К.І.С., 2004.112 с.
- 38.Хміль Н. А. Формування у майбутніх учителів навичок застосування віртуальних екскурсій в освітньому процесі сучасної школи. Освітній процес в умовах воєнного стану в Україні : матеріали Всеукраїнського науковопедагогічного підвищення кваліфікації, 3 травня–13 червня 2022 року. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 450–453
- 39.Ціпошук С. А. Віртуальні екскурсії як засіб пізнання на уроках географії в Новій українській школі. MS thesis. Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2024
- 40.Червінська О. В., та ін. Теоретичні та методичні основи проведення екскурсій під час вивчення географії у закладах загальної середньої освіти. *Освіта. Інноватика. Практика*. – 2023. – Т. 11, № 9. – С. 63–70

ДОДАТКИ

Додаток А

Контрольна робота «Рослинний і тваринний світ, ландшафти та природокористування України» (8 клас)

Варіант I

Рівень I (початковий):

1) Який орієнтовний відсоток території України вкрито лісами?

а) 4%	в) 15%
б) 24%	г) 34%

2) У якому регіоні України переважають буроземні ґрунти?

а) центральна частина	в) південні області
б) північ країни	г) Карпатський регіон

3) Яке формулювання найточніше відображає критерії включення видів до Червоної книги України?

а) зниклі види флори і фауни	в) реліктові організми
б) ті види рослин і тварин, які потребують охорони	г) природні комплекси, що підлягають захисту

4) Упорядкуйте правильну послідовність горизонтів ґрунтового профілю:

а) шар, де накопичуються речовини з вищих горизонтів	в) верхній, найбільш родючий шар із перегноєм
б) вихідна порода	г) шар вимивання, бідний на мінерали

5) Що найточніше характеризує поняття «меліорація»?

а) заходи, спрямовані на поліпшення ґрунтів для підвищення врожайності	в) зменшення площ ріллі для збереження природного середовища
б) відновлення деградованих земель	г) охорона природних комплексів

6) Яка з причин найчастіше призводить до зникнення певних тваринних видів?

а) кліматичні зміни	в) епідемії у дикій природі
б) неконтрольоване добування та полювання	г) знищення природного середовища проживання

Рівень II (середній):

7) Співвіднесіть тип ґрунтів з характерною для нього рослинністю:

1) бурі лісові ґрунти	А) середземноморська рослинність
2) сірі лісові ґрунти	Б) лучна рослинність
3) дерново-підзолисті	В) карпатські гірські ліси
4) коричневі ґрунти	Г) листяні ліси
	Д) мішані ліси

8) Визначте географічне розташування кожного з об'єктів природи:

1) Олешківські піски	А) північний захід (Волинь)
2) печера Солдатська	Б) Карпатський регіон
3) Шацькі озера	В) південне Поділля
4) букові праліси	Г) Причорноморська низовина
	Д) Кримський півострів

Рівень III (достатній):

9) На контурній карті України позначте межі природних зон лісостепу та мішаних лісів.

10) Визначте ареали розповсюдження ґрунтів: звичайних чорноземів і сірих лісових, відмітьте їх на карті.

Рівень IV (високий):

11) Які з наведених тверджень характерні для Карпатських гір?

- А. належать до категорії невисоких гір
- Б. сформовані в період альпійського горотворення
- В. домінують осадові гірські породи
- Г. розташовані в зоні помірного континентального клімату
- Д. мають сучасні льодовики
- Е. вкриті лісами мусонного типу
- Ж. тягнуться від південного заходу до північного сходу

12) Оберіть ознаки, спільні для степової та лісостепової зон України:

- А. виходять до узбережжя Чорного або Азовського морів
- Б. абсолютні висоти не перевищують 200 м
- В. весняна повінь є типовим гідрологічним явищем
- Г. ґрунтовий покрив представлений різновидами чорноземів
- Д. є осередки букових та грабових лісів
- Е. поділ на підзони притаманний обом природним зонам
- Ж. збереглися лише залишки первинних ландшафтів

**Контрольна робота «Рослинний і тваринний світ, ландшафти та
природокористування України» (8 клас)**

Варіант II

Рівень I (початковий):

1) Які типи ґрунтів є типовими для регіону Українських Карпат?

а) буроземні	в) чорноземні
б) каштанові	г) коричневі

2) Орієнтовна кількість видів тварин, які нині зустрічаються в Україні:

а) понад 80 тисяч	в) понад мільйон
б) близько 45 тисяч	г) приблизно 600 тисяч

3) Основне призначення створення Зеленої книги України полягає у:

а) захисті унікальних природних
рослинних угруповань	в) дослідженні рідкісних
представників флори
б) охороні фауни України	г) сприянні розширенню території
лісів

4) Від якого чинника залежить вологість та повітропроникність ґрунту?

а) вид ґрунту	в) густина рослинного покриву
б) родючість ґрунтів	г) його структура

5) Який із перелічених способів вважається найефективнішим для збереження лісів?

а) припинення продажу деревини за
кордон	в) проведення заходів з
лісовідновлення
б) заборона вирубування стиглого та
середньовікового лісу	г) припинення вирубок у регіонах з
низькою лісистістю

6) У Законі України «Про тваринний світ» (1993 р.) основна вимога до охорони фауни формулюється як:

а) збереження природного середовища існування

б) розвиток популяцій тварин

в) повернення зниклих видів у природу

г) адаптація фауни до нових умов

Рівень II (середній):

7) Поєднайте тип ґрунтів із рослинним покривом, що на них формувався:

1) каштанові

2) буроземні

3) чорноземні

4) дернові піщані

А) різнотрав'я степів

Б) високогірні полонини

В) середземноморська рослинність

Г) сухі різнотравні ділянки

Д) мішані лісові масиви

8) Визначте, яке з понять відповідає кожному з описів:

1) природокористування

2) моніторинг

3) утилізація

4) рециклінг

А) сукупність усіх форм впливу людини на довкілля

Б) систематичне спостереження за станом природних компонентів для їх охорони

В) використання відходів як вторинної сировини

Г) процес повторного застосування матеріалів

Д) посилення забруднення водних ресурсів

Рівень III (достатній):

9) Позначте на контурній карті України межі природних зон: степ та лісостеп.

10) Визначте ареали поширення південних чорноземів і дерново-підзолистих ґрунтів та позначте їх на карті.

Рівень IV (високий):

11) Укажіть ті фактори, що обумовлюють формування типових чорноземів на території України:

- А. лесова порода як основа ґрунтоутворення
- Б. неглибоке залягання підґрунтових вод
- В. поєднання зимового промерзання та літньої посухи
- Г. наявність постійно теплого та зволоженого клімату
- Д. активне промивання дощовими опадами
- Е. переважання злаково-різнотравної рослинності
- Ж. розвиток карстових форм рельєфу

12) Оберіть твердження, що правильно характеризують особливості внутрішніх вод України:

- А. більшість річок України відносяться до басейнів Чорного й Азовського морів
- Б. живлення річок переважно льодовикове
- В. основні великі озера зосереджені в Карпатах
- Г. Дніпро є річкою з найбільшою кількістю водосховищ
- Д. площа боліт зменшується з півночі країни на південь

Е. східні та південні регіони найкраще забезпечені водними ресурсами

Ж. вода транспортується каналами з Полісся до прибережних міст України

Картки об'єктів екскурсії «Зелене серце Луцька»

Картка об'єкта №1

- 1. Найменування об'єкта (первісне й сучасне), а також назва, під якою пам'ятник відомий серед місцевих жителів:** об'єкт відомий під назвою Дубовий гай, яка є як офіційною, так і поширеною в повсякденному вжитку серед мешканців Луцька. Історичної зміни назви не зафіксовано. Місцеві жителі часто називають його просто «дубовим лісочком» або «міським дубовим масивом».
- 2. Історична подія, з якою пов'язаний об'єкт, назва події:** Безпосередньо з жодною історичною подією дубовий гай не пов'язаний. Однак, упродовж десятиліть він виконував важливу соціальну та екологічну функцію: слугував місцем відпочинку, натхнення і неформального спілкування лучан. Гай часто згадують у спогадах старожилів як природну зону, що пережила активну міську забудову.
- 3. Місцезнаходження об'єкта, його поштова адреса, під'їзд і підхід до нього:** Волинська область, м. Луцьк, бульвар Дружби Народів. До об'єкта можна дістатися міським транспортом (маршрути №9, 11, 19), а також пішохідним маршрутом з мікрорайону 40-й квартал. Поруч облаштовано велодоріжку та зони для відпочинку.
- 4. Опис об'єкта (автор, дата спорудження, з яких матеріалів виготовлений, текст меморіального напису, особливості):** Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення, створена з метою охорони

унікального природного комплексу – залишку дубового лісу, що зберігся в межах міської забудови. Площа гаю становить 1 гектар. Домінуючими є дуби віком понад 100 років. Об'єкт має природне походження, тому авторської фігури чи меморіальних написів немає. У центрі розміщено дерев'яну інформаційну табличку з описом об'єкта та нагадуванням про правила природоохоронної поведінки.

5. **Джерело відомостей про пам'ятник (література, де описаний об'єкт і події, пов'язані з ним, архівні дані, усні перекази):** Наукові записки Волинського краєзнавчого музею; Картографічні матеріали департаменту екології Луцької міської ради; Екологічний паспорт Волинської області (розділ про ООПТ); Усні свідчення мешканців району (інтерв'ю з краєзнавцями та екскурсоводами, 2020-2022 рр.).
6. **Збереженість об'єкта (стан об'єкта й прилеглої території, дата останнього ремонту, реставрації):** Об'єкт перебуває в задовільному екологічному стані. Щороку проводиться санітарна обрізка дерев, прибирання території та підсипання стежок. У 2021 році було встановлено систему відеоспостереження з метою охорони природного середовища від вандалізму. У 2023 році здійснено заміну лав для сидіння та інформаційних стендів.
7. **В яких екскурсіях пам'ятник використовується:** «Рослинність рідного краю» – як приклад місцевого дубового екосередовища; «Різноманітність рослинності» – демонстрація взаємозв'язку між деревною та підлісною рослинністю; «Рослинні ресурси, їх охорона і відтворення» – обговорення охорони урбанізованих природних об'єктів і їх роль у кліматичній стабільності.
8. **Дата складання картки, прізвище й посада укладача:** 18.04.2025, Кухар Ксенія Іванівна.
9. **Додаткові дані (при необхідності):** У рамках освітнього проєкту «Екологічна варта Луцька» у 2022–2023 навчальному році в дубовому гаю

проводилися учнівські дослідження з біоіндикації, дендрометрії, а також польові уроки з екології та географії.

Картка об'єкта №2

1. **Найменування об'єкта (первісне й сучасне), а також назва, під якою пам'ятник відомий серед місцевих жителів:** Об'єкт відомий під офіційною назвою *Гнідавське болото*, яка використовується в науковій і природоохоронній документації. Серед місцевих мешканців поширені варіанти назв «Гнідавські мочари» або просто «болото біля Стиру».
2. **Історична подія, з якою пов'язаний об'єкт, назва події:** Історичних подій, які безпосередньо пов'язані з болотом, не зафіксовано. Проте в усній народній традиції Гнідавське болото вважається «природною межею» між історичними частинами Луцька. За свідченнями місцевих старожилів, у часи Другої світової війни територія використовувалася як природне укриття.
3. **Місцезнаходження об'єкта, його поштова адреса, під'їзд і підхід до нього:** Волинська область, місто Луцьк, мікрорайон Гнідава. Географічні координати: 50°43'55" пн. ш., 25°18'41" сх. д. Найзручніше до болота дістатися вулицями Потебні або Гнідавською. Під'їзд можливий велосипедним або пішохідним маршрутом. Поблизу є оглядові ділянки та ґрунтові стежки для екологічних спостережень.
4. **Опис об'єкта (автор, дата спорудження, з яких матеріалів виготовлений, текст меморіального напису, особливості):** Гнідавське болото – загальнозоологічний заказник місцевого значення, створений із

метою збереження природного комплексу заплави річки Стир. Дата створення – 1995 рік. Об'єкт є природного походження, не має авторства як архітектурна споруда. Його особливістю є багата біота: тут мешкають водоплавні птахи, земноводні, зустрічаються червонокнижні види (зокрема, видра річкова, черепаха болотяна). Рослинність представлена лучно-болотною фауною, реліктовими видами осоки, лепешняку, очерету. Болото гідрологічно з'єднане з річкою Стир через мережу меліоративних каналів. На території встановлено інформаційний щит із картою заказника.

5. **Джерело відомостей про пам'ятник (література, де описаний об'єкт і події, пов'язані з ним, архівні дані, усні перекази):** «Червона книга Волині: рослини і тварини» (Луцьк, 2019); Картографічні та гідрологічні матеріали Департаменту екології Луцької міської ради; Усні перекази місцевих мешканців мікрорайону Гнідава; Публікації в «Екологічному віснику Волині» за 2020–2022 роки.
6. **Збереженість об'єкта (стан об'єкта й прилеглої території, дата останнього ремонту, реставрації):** Заказник збережений у природному стані, втручання зведене до мінімуму. У 2020 році було розчищено частину меліоративних каналів, проведено благоустрій екостежок. Територія періодично прибирається волонтерами та учнями в межах екологічних акцій. Стан флори й фауни контролюється місцевими природоохоронцями.
7. **В яких екскурсіях пам'ятник використовується:** «Води суходолу своєї місцевості» – як приклад заплавного гідрологічного комплексу; «Болота, їх типи і поширення, причини заболочення» – для демонстрації типового заплавного болота та ознак заболочування; «Червонокнижні види Волині» – як природне середовище рідкісних представників фауни; «Ландшафтна мозаїка міста Луцька» – у контексті збережених природних острівців в умовах урбанізації.
8. **Дата складання картки, прізвище й посада укладача:** 18.04.2025, Кухар Ксенія Іванівна.

9. **Додаткові дані (при необхідності):** Гнідавське болото є важливою зоною для дослідження біоіндикації стану водно-болотних угідь. Тут проводяться спостереження за сезонними змінами рівня води, гніздуванням птахів, вивченням екосистемних послуг. В рамках навчального проєкту «Міська екологія очима школярів» учні 6–8 класів готують тематичні постери та екологічні паспорти об'єкта.

Картка об'єкта №3

1. **Найменування об'єкта (первісне й сучасне), а також назва, під якою пам'ятник відомий серед місцевих жителів:** Об'єкт зберіг свою первісну назву – *річка Стир*. Серед мешканців Луцька побутують також назви «наша Стирка», «стирське плесо» або просто «ріка», особливо в побуті старожилів мікрорайону Гнідава. Це одна з головних водних артерій Волині.
2. **Історична подія, з якою пов'язаний об'єкт, назва події:** Прямой історичної події, що пов'язана виключно з річкою, не зафіксовано. Проте річка Стир відігравала важливу роль у становленні Луцька як міста-фортеці, адже слугувала природним оборонним рубежем. У часи Великого князівства Литовського, а згодом Речі Посполитої, Стир був частиною важливого водного шляху, що використовувався для торгівлі та транспортування лісу.

3. **Місцезнаходження об'єкта, його поштова адреса, під'їзд і підхід до нього:** Річка протікає через Волинську область, зокрема через місто Луцьк, зокрема мікрорайон Гнідава. У межах міста найзручніше підійти до водойми з боку вулиць Гнідавської, Потебні або з боку Центрального парку ім. Лесі Українки. Частина берегів облаштована пішохідними доріжками, інша – збережена в природному стані.
4. **Опис об'єкта (автор, дата спорудження, з яких матеріалів виготовлений, текст меморіального напису, особливості):** Стир – природна річка, права притока Прип'яті, що належить до басейну Дніпра. Загальна довжина – 483 км, площа водозбірного басейну – близько 13 100 км². Витікає з Львівської області (у с. Стара Сіль), протікає через Волинь, Рівненщину та впадає в Прип'ять на території Білорусі. У межах Луцька річка утворює заплаву з численними рукавами, старицями та заболоченими ділянками. Тут спостерігається типова флора й фауна поліських річкових долин. Русло Стиру в межах міста регулюється штучними спорудами (дамбами, шлюзами). Меморіальних знаків на об'єкті немає, але встановлено інформаційні щити, зокрема в районі човнової станції.
5. **Джерело відомостей про пам'ятник (література, де описаний об'єкт і події, пов'язані з ним, архівні дані, усні перекази):**
- Географічна енциклопедія України, т. 3;
 - «Водні ресурси Волині», збірник наукових статей;
 - Усні свідчення старожилів мікрорайону Гнідава;
 - Дані Волинського обласного центру з гідрометеорології.
6. **Збереженість об'єкта (стан об'єкта й прилеглої території, дата останнього ремонту, реставрації):** У природному стані річка зберігається відносно добре, проте є окремі ділянки, що зазнають антропогенного навантаження – зокрема внаслідок засмічення, зміни русла та замулення. На деяких відрізках облаштовано протизсувні споруди. У 2021–2022 рр.

велися роботи з берегоукріплення в районі вулиці Гнідавської та очищення каналів у заплаві.

7. В яких екскурсіях пам'ятник використовується:

- «Річки рідного краю» – як приклад локальної водної системи, що має природоохоронну та господарську функцію.
- «Річковий стік, витрата води» – у контексті вивчення гідрологічних показників і практичного визначення витрати води.
- «Вплив людини на водойми» – як об'єкт для оцінки антропогенного навантаження та формування екологічної культури.
- «Ландшафти Луцька» – у складі заплавного природного комплексу міста.

8. Дата складання картки, прізвище й посада укладача: 18.04.2025, Кухар Ксенія Іванівна.

9. Додаткові дані (при необхідності): Річка Стир у межах Луцька має потенціал для створення освітньо-рекреаційного маршруту «Живий берег», який об'єднує навчальні зупинки з тем географії, екології, біології та водної безпеки. Тут також регулярно проводяться екологічні толоки, біоіндикаційні дослідження та водолюбиві спостереження учнів у рамках STEM-уроків.

Картка об'єкта №4

1. Найменування об'єкта (первісне й сучасне), а також назва, під якою пам'ятник відомий серед місцевих жителів: *Пташиний гай* – офіційна

та поширена назва серед мешканців Луцька. Деякі жителі називають його «пташиним кутом» або «пташиним гніздом» у парку.

2. **Історична подія, з якою пов'язаний об'єкт:** Прямої історичної події не зафіксовано, проте з 1970-х років територія використовувалась для орнітологічних спостережень, що сприяло створенню природоохоронного об'єкта.
3. **Місцезнаходження об'єкта, його поштова адреса, під'їзд і підхід до нього:** Волинська обл., м. Луцьк, вул. Глушець. Розташований у південно-західній частині Центрального парку культури і відпочинку ім. Лесі Українки. Доступ через центральні або бічні алеї парку.
4. **Опис об'єкта (автор, дата спорудження, з яких матеріалів виготовлений, текст меморіального напису, особливості):** Орнітологічний заказник місцевого значення. Створений для збереження біорізноманіття птахів, зокрема співочих і комахоїдних видів. У складі насаджень переважають клен, тополя, в домішці – ялина. Вік дерев – близько 50–60 років. Місцевість є місцем сезонного гніздування понад 30 видів птахів.
5. **Джерело відомостей про пам'ятник (література, де описаний об'єкт і події, пов'язані з ним, архівні дані, усні перекази):**
 - Луцький міський екологічний паспорт, 2021 р.;
 - Дані Департаменту екології Волинської ОДА;
 - Спостереження шкільних гуртків юних натуралістів.
6. **Збереженість об'єкта (стан об'єкта й прилеглої території, дата останнього ремонту, реставрації):** Задовільна. Регулярно проводяться роботи з прибирання, санітарна обрізка дерев. Парк охороняється муніципальною вартою. У 2020 р. облаштовано декілька годівниць та шпаківень.
7. **В яких екскурсіях пам'ятник використовується:** «Різноманітність рослинності», «Рослинні угруповання», «Рослинні ресурси, їх охорона і відтворення», «Рослинність своєї місцевості», «Тваринний світ своєї

місцевості», «Тваринні ресурси України, заходи з їх відтворення й охорони».

8. **Дата складання картки, прізвище й посада укладача:** 18.04.2025, Кухар Ксенія Іванівна.
9. **Додаткові дані (при необхідності):** Є потенціалом для створення навчальної екостежки «Пташина зона тиші».

Картка об'єкта №5

1. **Найменування об'єкта (первісне й сучасне), а також назва, під якою пам'ятник відомий серед місцевих жителів:** *Платан західний* – так його називають як у ботанічній документації, так і серед відвідувачів Луцького ботанічного саду. Побутова назва – «столітній платан».
2. **Історична подія, з якою пов'язаний об'єкт, назва події:** Історичних подій не пов'язано. За переказами працівників ботсаду, платан був висаджений на початку XX століття як частина експериментального ділянкового розсадника.

3. **Місцезнаходження об'єкта, його поштова адреса, під'їзд і підхід до нього:** Волинська обл., м. Луцьк, вул. Шопена, територія ботанічного саду «Волинь». Доступ – через головний вхід до саду, алея до центрального дендрарію.
4. **Опис об'єкта (автор, дата спорудження, з яких матеріалів виготовлений, текст меморіального напису, особливості):** Дерево екзотичного походження – *Platanus occidentalis*. Висота понад 25 м, діаметр стовбура – більше 1 м. Вік орієнтовно 100 років. Один із найстаріших зразків інтродукованих дерев в області. Особливість – масштабна крона з шорсткою корою, яка відлущується пластинами.
5. **Джерело відомостей про пам'ятник (література, де описаний об'єкт і події, пов'язані з ним, архівні дані, усні перекази):**
 - Каталог інтродукованих деревних рослин Волині (2005);
 - Архів ботанічного саду;
 - Регіональні публікації про пам'ятки природи.
6. **Збереженість об'єкта (стан об'єкта й прилеглої території, дата останнього ремонту, реставрації):** Стан дерева добрий. У 2019 році проведено дендрологічне обстеження. Дерево внесено до списку ботанічних об'єктів, що підлягають охороні на рівні громади.
7. **В яких екскурсіях пам'ятник використовується:**
 - «Екзоти флори України»
 - «Рослини в міському середовищі»
 - «Збереження старовікових дерев»
8. **Дата складання картки, прізвище й посада укладача:** 18.04.2025, Кухар Ксенія Іванівна
9. **Додаткові дані (при необхідності):** Науковці розглядають можливість надати дереву статус ботанічної пам'ятки природи місцевого значення.

Картка об'єкта №6

1. **Найменування об'єкта (первісне й сучасне), а також назва, під якою пам'ятник відомий серед місцевих жителів:** *Річка Сапалаївка* – офіційна назва; в розмовній мові вживаються також варіанти «Сапала» та «Малий Стир».
2. **Історична подія, з якою пов'язаний об'єкт, назва події:** Об'єкт не пов'язаний з окремими подіями, проте в історії Луцька Сапалаївка згадується ще в документах XVI століття як важливий меліоративний і торговельний ресурс.
3. **Місцезнаходження об'єкта, його поштова адреса, під'їзд і підхід до нього:** Волинська обл., м. Луцьк, вул. Шопена, територія ботанічного саду «Волинь», далі тече через центр міста та мікрорайони Львівської та 33-го кварталу.
4. **Опис об'єкта (автор, дата спорудження, з яких матеріалів виготовлений, текст меморіального напису, особливості):** Річка завдовжки 12,4 км, з них 8,3 км – у межах Луцька. Притока річки Стир. У руслі спостерігається уповільнена течія, є заболочені ділянки та окремі озерця-стариці. У межах ботсаду є містки та навчальні точки для гідрологічних досліджень.

5. **Джерело відомостей про пам'ятник (література, де описаний об'єкт і події, пов'язані з ним, архівні дані, усні перекази):**
- «Гідрологія Волині» (наукові записки);
 - Луцький міський екологічний паспорт;
 - Інформація Держводагентства.
6. **Збереженість об'єкта (стан об'єкта й прилеглої території, дата останнього ремонту, реставрації):** У задовільному стані. Періодично очищується в межах екоакцій. Деякі ділянки у межах міста зарегульовані, інші зберігають природний вигляд.
7. **В яких екскурсіях пам'ятник використовується:** «Річки рідного краю», «Річковий стік, витрата води».
8. **Дата складання картки, прізвище й посада укладача:** 18.04.2025, Кухар Ксенія Іванівна.
9. **Додаткові дані (при необхідності):** Сапалаївка є важливою навчально-дослідною ділянкою для моніторингу стану вод і біоіндикації антропогенного впливу в умовах міста.

Портфель екскурсовода екскурсії «Зелене серце Луцька»

Гаїчка болотяна (*Poecile palustris*) – невеликий птах родини синицевих. Представник корисної орнітофауни орнітологічного заказника «Пташиний гай» (м. Луцьк).

р. Стир взимку (м. Луцьк)

Цвітіння води в Гнідавському болоті, 2016 р.

Плоди Платану західного (*Platanus occidentalis*)

Технологічна карта екскурсії «Зелене серце Луцька»

Маршрут	Зупинка	Об'єкти показу	Час	Найменування підтем та перелік основних питань	Організаційні вказівки	Методичні вказівки
Школа №16 – Дубовий гай	Дубовий гай	Дуб черешчатий	20 хв.	Рослинність рідної місцевості. Особливості дуба черешчатого. Природно-заповідний фонд місцевості.	Вступне слово вчителя.	Вступна розповідь про екскурсію. Показ наочних матеріалів. Прийом руху біля об'єкта. Прийом опису. Прийом характеристики.
Дубовий гай – Гнідавське болото	Гнідавське болото	Гнідавське болото	30 хв.	Болота, їх типи та поширення. Проведення експерименту.		Прийом характеристики. Прийом питання-відповідь. Прийом дослідження да завдання.
Гнідавське болото – р. Стир	Берег р. Стир	р. Стир	15 хв.	Річки рідної місцевості. Річка, її будова та основні характеристики.	Група стає в лінію на безпечній відстані до об'єкту.	Показ наочних матеріалів. Прийом руху біля об'єкта. Прийом опису. Прийом характеристики
р. Стир – Пташиний гай	Пташиний гай	Пташиний гай	20 хв.	Флора та фауна рідної місцевості. Корисна орнітофауна Луцька. Особливості кленово-тополевих насаджень.	Група стає півколом біля екскурсорода	Показ наочних матеріалів. Прийом руху біля об'єкта. Прийом опису. Прийом характеристики
Пташиний гай – Платан західний	Платан західний	Платан західний	20 хв.	Платан західний – екзотичне дерево. Охорона та відтворення рослинних ресурсів.		Показ наочних матеріалів. Прийом руху біля об'єкта. Прийом опису. Прийом характеристики
Платан західний – р. Сапалаївка	р. Сапалаївка	р. Сапалаївка	15 хв.	Річки рідної місцевості. Річка, її будова та основні характеристики		Показ Опис Розповідь Огляд
р. Сапалаївка – Школа 18			30 хв.		Рух громадським транспортном до подвір'я школи	

Дослідження «Вивчення умов існування рослин рідного краю»
(проводиться на точці «Гнідавське болото»)

Мета:

- **Навчальна:** ознайомити учнів із видовою та ярусною різноманітністю болотної та лучно-болотно-лісової рослинності, показати приклади пристосувань рослин до вологого середовища; навчити аналізувати біогеоценоз як екосистему.
- **Розвивальна:** формувати навички дослідницької діяльності, роботу з визначниками, гербаризацію, роботу з природним об'єктом у реальному середовищі. Розвивати спостережливість, аналітичне та екологічне мислення.
- **Виховна:** виховувати відповідальне, дбайливе ставлення до природи, формувати командну співпрацю, екологічну культуру та особисту ініціативу в природоохоронній поведінці.

Матеріально-технічне обладнання:

- Гербарні папки, лінійки, лопатки
- Блокноти для польових записів, ручки, олівці
- Фотоапарат або смартфони для документування
- Визначники рослин (книжкові або мобільні додатки)
- Картки із завданнями для груп
- Мапа місцевості, маршрутна схема
- Аптечка (знаходиться у вчителя)

План дослідження:

1. Організаційний етап (5–7 хвилин):

- Збір учнів біля входу на екостежку, короткий інструктаж з техніки безпеки на заболоченій місцевості.

- Повідомлення мети заняття, мотивація:
«Сьогодні ми проведемо міні-дослідження, під час якого ви станете справжніми біоекологами. Ми дізнаємося, як рослини пристосовуються до середовища, і що вони можуть розповісти про стан природи.»
- Формування двох груп із призначенням капітанів. Кожна група отримує набір карток із завданнями.
-

2. Основна частина – дослідницька робота в групах (25–30 хвилин):

Група 1 – Флористи

Завдання:

- Визначити кількість ярусів у рослинному покриві на досліджуваній ділянці (верхній – дерева, середній – чагарники, нижній – трав'янисті та мохові рослини).
- Зафіксувати висоту рослин у кожному ярусі.
- Визначити домінуючі види (записати у блокнот).
- Зібрати зразки (1–2 екземпляри) для гербарію (лише звичайні, не охоронювані види).
- Зробити 3–5 фото різних типів рослин на фоні їхнього природного середовища.

Група 2 – Екологи

Завдання:

- Спостерігати, як умови неживої природи (вологість ґрунту, доступ до світла, температура, рух повітря) впливають на вигляд рослин.
- Визначити, які рослини ростуть на затінених, а які – на відкритих ділянках.
- Порівняти товщину листя, колір, форму – зробити припущення про екологічні пристосування.
- Визначити приклади співіснування (наприклад, рослина-підпора, взаємозахист, паразитизм тощо).
- Записати спостереження до щоденника дослідника.

3. Узагальнення результатів, обговорення (10–15 хвилин):

- Учні повертаються до спільного кола. Представники обох груп презентують коротко свої висновки.
- Учитель коментує результати, доповнює цікавими фактами, звертає увагу на зв'язок між середовищем і біорізноманіттям.
- Можливі запитання для обговорення:
 - Який ярус виявився найрізноманітнішим і чому?
 - Які екологічні адаптації виявилися найцікавішими?
 - Які умови є визначальними для виживання рослин на болоті?
 - Чи є сліди людського впливу? Які висновки можна зробити?

4. Рефлексія та підсумки (5 хвилин):

- Метод «+ / – / цікаво» – кожен учень каже по одному враженню (що сподобалося, було складним або неочікуваним).
- Учитель дякує за активність, оголошує імена найуважніших спостерігачів.
- Домашнє завдання: оформити 1 сторінку польового щоденника з малюнком рослини, яку спостерігали, або скласти міні-звіт за схемою:
умови – рослина – ознаки адаптації.

Очікувані результати заняття:

- Учні навчаться спостерігати за природними об'єктами у живому середовищі.
- Засвоять поняття про ярусність, екологічні адаптації, співіснування видів.
- Отримають практичний досвід в польових дослідженнях і природоохоронному мисленні.
- Розвинуть командні навички та вміння вести екологічні спостереження.